

ДІЙОВІ ОСОБИ

Кривенко — художник.
Антонина.
Орися.
Бурчак.
Паша.
Антонюк
Піддубний } — товариші Кривенка.
Чупрун
Козолуп — ковбасник.
Лікар.

РОЗДІЛ I

Орисина кімната.

Просто двері в Антонинину кімнату, в правій стіні — двері в сіни. Під лівою стіною вглиб кімнати стоїть піаніно. Поруч з ним канапа. Над канапою портрет Шевченка, завішаний рушниками. Біла канапа — стіл. Під задньою стіною між дверима в Антонинину кімнату і дверима в сіни — туалет з різними пляшками, дзеркалом і т. ін. В правій стіні на передньому плані — вікно, коло його ліжко. Різні хатні прикраси, підібрані зі смаком.

В кімнаті Орися й Антонина.

Орися — темна шатенка; дуже гарне, смагляво-матове лице з ясносиніми великими очима. Пишна постать, злегка лінива. Зачіску міняє дуже часто, і кожного разу лиць її дивно змінюється, набираючи то дитячого невинності, наївного виду, то суворого і строгого, то задирливо-веселого, злегка навіть нахабного.

Антонина — вагітна; в темно-сірому капоті. Лице трохи набухле, ніс припухлий. Дуже білява. Очі з виразом м'якості й несміlostі.

Антонина (неспокійна; очі часто з нервовим, тривожним чеканням повертаються до дверей у сіни. Ходить дрібною ходою по хаті животом наперед і машинально тре руки). Ні, ні, він не повірить, Орисю! Ох, не повірить, я чую... Фу, як у мене в висках стукає... (Зупиняється і стискує долонями виски).

Орися (лежачи на канапі, пильно слідкує за нею. Чудно посміхнувшись). Пові-і-ірить.

Антонина (ходить знов). Ой, ні, голубонько, ви мені не кажіть... У мене таке почування цілий день. Я прокинулась і вже почула, що сьогодні щось буде. Снилось щось таке... Наче я десь іду по якісь стіні. І так страшно мені... І все держусь за живіт... І ще думаю: як буду падати, то треба не па живіт... Й-богу! (Сміється). А мені циганка правду таки сказала: будеш, каже, багата, і буде дитина... Багата, положим, я не стала, а дитина таки буде. Господи! Він ще може подумати... (Зупиняється проти Орисі). Слухайте, Орисю, ви мені скажете правду? Тільки саму щиру... Не жалійте мене, бійтесь. Скажете?

Орися (усміхаючись). Скажу.

Антонина (хвилюючись). Скажіть: ...Ні, я не можу. Скажіть, він... ви... він був коли-небудь закоханий у вас?

Орися (спокійно). Ніколи.

Антонина. Ні трошки?

Орися. Ні на макове зерно. Та ми ж бачились за все знайомство наше раза два, не більше. (*Непомітно, але уважно поглядає на Антонину*).

Антонина (з невільним полегшенням). Це правда? Ви не з жалю до мене? О, можете не жаліть, повірте, що я винесу все...

Орися (закидуючи руки за голову і потягуючись). Ну, я, здається, не з жалісливих...

Антонина (з вдячним поривом). О ні, ви страшенно добра, Орисю! Ні, не посміхайтесь. Ви... трошки чудна, але ви страшенно добра. У вас є така хороша жалість. Єсть, єсть, Орисю!.. Ій-богу, голубонько. Інакше, скажіть самі, чого б ви оселились тут зі мною, ходили за мною? Ми ж так мало й знайомі, я не видатна якась людина, яка й хворою може дать щось другим... Тільки ви скажіть: це ви сказали не з жалості, ні, Орисю? Це правда?

Орися. Сама правдива правда...

Антонина (силуючись заховати задоволену посмішку). А я думала... Ви така гарна. Я просто якесь страховище перед вами. Та ще тепер. А він же, знаєте, художник, не може минути красу байдуже... (*Рантом зупиняється, стурбовано слухає*). Дзвонили, здається? Яка година?

Орися (лініво дивиться на свій годинник). Без трьох чотири.

Антонина. Рівно в чотири, писав... Так ви, голубонько, ради бога, обережно. Да? Тільки натякніть. Я боюсь, що він спалахне, і... Ви не знаєте, він на вид такий спокійний, навіть млявий, а... страшенно гарячий.

Орися (не дивлячись на Антонину). А може б, ви таки самі зустріли його?

Антонина. О, ні, ні! Я не можу, я не можу... Він... Ні, ні. Я хочу, щоб перше враження без мене... Тільки, голубко, не кажіть йому всього. Натякніть йому тільки, що його жде неприємність, щоб він... Ах, я й сама не знаю! (*Дзвінок*).

Орися (прудко встає). Він!

Антонина (схвилювано, кидаеться до дверей в свою кімнату. Із дверей, визираючи). Так я, Орисю, буду ждать. Ви тоді покличете. Добре?.. Ох, як у мене серце стучить... (*Прислухавши, хутко ховається й зачиняє двері*).

Орися, як тільки зачиняється за нею двері, все з тою ж мовчазною посмішкою хутко підходить до дзеркала, поправляє зачіску і, обернувшись, недбало спирається спиною на туалет. Зачіска в неї проста, скромна, а на

губах грає хвацька, задирлива посмішка; це робить чудній дисонанс.

В двері з сіней чути стук.

Орися. Ввійдіть! (*Злегка схиляє голову на праве плече*).

Кривенко. Високий, товстий, трохи горбиться. Подільське, жвото-смагляве обличчя з довгим носом і біляво-попелястими короткими вусами, спущеними донизу. Брови широкі, темніші за вуса. Очі ніби злегка сонні. Вигляд має неповороткого флегматика. У вишиваній сорочці і оксамитовим чорним піджакі. Зобачивши Орисю, здивовано зупиняється.

Кривенко. О! Що таке?.. (*Машинально ступає назад*). Тут не Антонина Павлівна?

Орися (посміхаючись). Перш усього, зі знайомими треба привітатись. Так роблять... всі розумні люди. День добрий! (*Церемонно-жартівливо уклоняється*).

Кривенко (озирається). Мені писали... на дверях картка з прізвищем Антонини... № 3...

Орися. Не турбуйтесь, ви попали правильно. Антонина там... (*показує на кімнату Антонини*). Вона зараз не може вийти і просить вас п'ять хвилин почекати. А щоб вам не було нудно, я посижу з вами. Сподіваюсь, ви нічого не маєте проти цього? (*Лукаво посміхається, але очі напружено, допитливо слідкують за всією його постаттю*).

Кривенко (мовчики якийсь мент пильно дивиться на неї. Помалу, з хмурим підохрінням). А ви як опинились тут?

Орися (весело). Оце маєш! Це мені подобається! Найнняла кімнату і живу...

Кривенко. З Антониною Павлівною?

Орися. А то ж. Вона — мила людина, і ми з нею досить дружно живемо. Сідайте, будь ласка! (*Поводить рукою по канапі*).

Кривенко (хмуро). Дякую. (*Помалу йде і сідає. Потирає лоб, кусає губи*).

Орися (не міняючи пози й посмішки, слідкує за ним. Видно напружену готовність боротись).

Кривенко (не дивлячись на неї). Давно живете разом?

Орися. О, вже місяців два. Може, більше, не пам'ятаю...

Кривенко. Де ж ви зазнайомились?

Орися. Я прийшла до неї й познайомилася.

Кривенко (твердо дивиться на неї). Для чого?

Орися. Хм! Кумедний чоловік? Хотілось...

Кривенко (встає, важко підходить до неї. Тихо). Що вам треба тут?

Орися (невинно). Нічого... Господи!

Кривенко. Я вам не вірю. Хочете сказати мені правду?

Орися. Хіба ви не знаєте, що я рідко говорю правду?

Кривенко (якийсь мент дивиться на неї. Апатично і в'яло). Я з вами, здається, більш п'яти хвилин балакаю. На перший раз досить. Я б уже й з Антониною хотів би побалакати...

Орися. Зараз. Й дуже погано.

Кривенко. Мені немає часу. Я хочу знати, навіщо мене покликано. Може, ви можете сказати?

Орися. От який ви діловитий! Невже й п'ять хвилин не можна потратити на колишніх приятелів? Ви малюєте щось тепер?

Кривенко (край з зуби). Умгу...

Орися. Он як? Значить, ви вже знайшли те, що нігде й ніколи не буває?

Кривенко. Умгу.

Орися. Це цікаво? Щасливий ви...

Кривенко. А ви, видно, нічого не знайшли... Все те ж саме.

Орися (сумно зітхає). Да, прогресу немає...

Кривенко. А воно б не завадило...

Орися. Ви думаете? (Зітхає). Що ж зробиш? Така я вже нікчемна. Ще якби хоч побачила те, що нігде й ніколи не буває, то, може б, і повірила. І, значить, прогрес був би... Може, ви мені покажете його?

Кривенко (несподівано грубо). Що ви робите тут? Що вам тут треба? Навіщо ця бульварна комедія?

Орися (спершу гнівно зводить брови, але зараз же ще недбаліше спирається на туалет, підводить очі догори і на-вмисне робить вигляд, що придумує). Хм! Що ж вам сказати! Що я роблю тут? Шукаю те, чого нігде й ніколи не буває. Ясно?..

Кривенко. Глядіть, можете знайти те, що дуже часто буває з тими, хто вривається в чуже життя.

Орися. А що з ними буває?

Кривенко (помалу встає). Але но! Я не маю такого часу, щоби тут розводитись з вами... (Підходить до дверей Антониніної кімнати). Це — кімната Антонини Павлівни?

Орися (стає серйозно, підходить до його, бере за руку). Чекайте, не можна... Сядьте, я вам кажу.

Кривенко (стискуючи плечима). Хм! Але це починає бути цікавим. Ну, сядемо... (Сідає). Ну?

Орися. Слухайте, Василю, я вас хочу дещо спитати.

Кривенко. Та вже робіть зі мною, що знаєте...

Орися. Я хотіла вам написати, та роздумала. Я знала, що побачусь з вами — хоч ви тоді рішуче й навіки розпрощались зі мною.

Кривенко. Так. Слухаю далі.

Орися. Здається, місяців два минуло з того часу?

Кривенко (роблячись все млявішим і млявішим). Може, й два...

Орися. Ваша непохитність не похитнулася?

Кривенко. На те вона й непохитність, щоб не хитатись...

Орися (посміхаючись). Цілком справедливо. І все так же думаете, що дітей треба мати тільки від тієї людини, яка сплелась з тобою душою й тілом?

Кривенко (зиркає на неї). Ну, думаю.

Орися (не зводячи з його очей). Рішуче і незмінно? Хоч кров з носа?

Кривенко. Хоч із самого горла...

Орися. Так. Похвально. І самі ніколи не матимете дітей від іншої людини?

Кривенко (грубувато-нетерпляче). Слухайте, я ж вам сказав, що від вас, такої, якою я вас знаю досі, я дітей не...

Орися. Знаю, чула вже! Не про це... (Похмурюється, закусює губу).

Кривенко. Ну, так про що ж, скажіть, будь ласка? Й-богу, скучно...

Орися (рішуче стріпє головою і задирливо, злісно-весело посміхається). Так!. Чудесно. Виходити, значить, що Антоніна якраз така людина, з якою ви можете мати дітей?

Кривенко. Слухайте, Орисю, не будемо чіпати Антонину...

Орися. Ні, ви скажіть, така? Да?

Кривенко. Така чи ні, але не всяка вагітність є дитина, коли вам уже хочеться так знати. Ну, та й залишим цю розмову. Спитайте вже, чи може Антоніна Павлівна вийти.

Орися. Так... (Злорадно посміхається). Так, не всяка вагітність є дитина? А от я вам скажу, що деяка вагітність, то вже неодмінно дитина, хоч вам цього, може, й не хочеться знати...

Кривенко (пильно, з підозрінням зиркає на неї). Знов встає; рішуче й сердито). Слухайте, або покличте мені Антоніну Павлівну, або я вже піду. Я хочу, нарешті, дізнатись, для чого мене кликано.

Орися. Так ви, значить, гадаєте, що у Антонини не народиться дитина? Га? Певні в тім?

Кривенко (знов мовчки пильно дивиться на неї).

Орися. А як родиться? Тоді як з вашою непохитністю? Га? А дитинка якраз і родиться. Чуете?..

Кривенко. Може, мене за цим і кликано, щоб це скавати?

О ри с я. От іменно, голубчику, якраз за цим! Дитинка родиться.

К ри вен ко. Я хочу бачить Антонину!

О ри с я. Вона зараз вийде. Да, вона зараз вийде... І щось вам скаже. Ха-ха-ха! Хотіла б я подивитись на вас. Ех, ви! Чесний з собою! Пізно викидиш робить. Чуєте: пізно!

К ри вен ко. Це Антонина постановила так?

О ри с я. Ні, так постановив професор Орловський, спеціаліст і знаменитість. А передчасне родиво для Антонини — смерть. Значить...

К ри вен ко (глухо). Це ваша тут робота?

О ри с я (весело сміється). Розумієтесь, моя, а не ваша! Як ви зразу про це не здогадались, чудачина ви! Правда, я ловко підстроїла вам цю штуку?

Кривенко ходить по хаті. Для чогось обтирає хусткою лоба, застібає й розстібає піджак.

О ри с я (слідкуючи за ним). Що? Непохитність хитається? Ну, а що говорить наша чесність з собою про виховання дітей? Здається, так, щоб не давати громадянству калік? А для цього батьки, здається, повинні приготувати себе свідомо, постом, молитвою? Батьки повинні бути здоровими, любити одне одного? Так? Ну, значить, у вас буде пречудова, ідеальна дитина. Мабуть, хлопчик буде... Ха-ха-ха!

К ри вен ко (зупиняючись. Тихо). Я вас дуже прохаю, покличте Антонину Павлівну.

О ри с я. Зараз. Тільки глядіть, не хвилюйте її. Та й самі не хвилюйтесь... (Пильно обводить його поглядом і йде в Антонину кімнату).

Кривенко, важко ступаючи, трохи згорбившись, ходить по хаті, зачіпаючи часом за меблі; зупиняється і понуро, суверо дивиться під ноги. Знову ходить, нетерпляче поглядаючи на двері Антониніної кімнати.

Помалу виходить Антонина. Очі її тривожно й боязко впиваються в Кривенка. На лиці червоні плями. Робить кілька кроків і зупиняється, дуже хвилюючись і не зводячи з його очей.

К ри вен ко (підходить, простягає руку). Драстуй!

А нтонина (шепотом). Драстуй! (Потуплює очі).

К ри вен ко (глухо). Це — правда?

А нтонина (винувато відвідячи очі). Правда. (Знов потупляється).

К ри вен ко. Тебе обдивлявся професор Орловський?

А нтонина (хитає головою).

К ри вен ко. І рішуче нічого не можна зробити?

А нтонина. Можна, але 75 % за те, що я можу померти. (Мовчить). Крім того, це буде коштувати дуже дорого... У нас не знайдеться стільки грошей... (Мовчить). А потім...

Ні, це такий жах, що я згадать не можу! Ти знаєш, дитина може родитися живою... Розумієш, що це може бути, коли робити зараз? Дуже часто буває, що на сьомому місяці родяться живими. Недоноска дать... О, ні! Краще родити!

К ри вен ко. Значить, акушерка помилилась на цілий місяць?

А нтонина. Да! Я прямо в одчай упала, як узнала... Більш усього те, що ти можеш не повірити, можеш подумати, що я це навмисне, щоб мати дитину. Але я тобі говорю... Ні, постій, дай я тобі скажу... Я тобі говорю, Васю, що я нічого від тебе не хочу, не жду, не вимагаю...

Кривенко робить нетерплячий жест.

А нтонина (хапливо). Ні, чекай! Я не хотіла тобі писати, я хотіла сказати в лиці...

К ри вен ко. І для того вислала наперед ту панну?

А нтонина. Я боялась, що ти, узnavши, так розсердишся, що не вислухаєш і побіжиш. Слухай: це дитина моя, тільки моя. Ти не хотів її, ти пропонував способи, щоб не робити викидиша, я признаю, я на це не згоджувалась... Я не знаю, чия тут вина. Я думала... Ну, одним словом, дитина родиться, і ти її не знаєш... Чуєш: ти можеш бути спокійним, ніяких обов'язків у тебе переді мною нема... Тільки ти скажи: ти віриш мені, що це вийшло для мене несподівано. Віриш?

К ри вен ко (мляво). Не в цьому річ. Це не важко... Дитина родиться. Це — факт... Цього не повинно бути, а воно є. А воно є... (Ходить).

Пауза.

А нтонина (винувато). А я ще й казала їй, що вона, здається, помиляється. А то, може, просто шарлатанка, щоб заробить... Я знаю?

К ри вен ко (сідає біля столу. Помалу). Я не буду знати цієї дитини... (Пауза. Раптом спалахує і скажено б'є кулаком по столу). Та я знаю вже її! Чуєш: знаю цього недоноска!

А нтонина. Через що ж «недоноска»?

К ри вен ко (встаючи). Він гірше недоноска буде! Він дегенератом буде, з утроби матері хворим!

А нтонина. Через що ж «дегенератом»?

К ри вен ко. Ти ще питаєш? Батько — неврастенік, а мати — неврастенічка, вагітність проходила в слізах, драмах, замахах на самовбивство... І ти ще питаєш, через що дегенерат? Моя дитина — дегенерат! Моя дитина! Це після всіх моїх мрій, теорій, після жагучого бажання мати дитину тільки від твої, з якою... Оце так! Оце вскочив... (Ходить по хаті). І головне, через що? Обое не хотіли, не збирались мати

її, і через помилку якоїсь баби, акушерки, все іде к чорту — і твої мрії, теорії, бажання, вся твоя чесність, все. Це ще не глум? Да, тепер можна глузувати з мене! Можна, можна, да!..

Антонина. Що тебе, властиво, так мучить?

Кривенко. Ти не розумієш? Ти не розумієш цього ляпаса, цього плювка життя мені в пiku?

Антонина (з ноткою злості й роздратування). Та якого плювка? Що дитина родиться? Але ж я кажу тобі: забудь, що вона є... Забудь, як забув про тих дітей, яких, певно, десь у тебе є від покоївок, випадкових стріч з жінками.

Кривенко. Про тих я нічого не знаю, чи є вони, чи нема. А про цю я знаю!.. Знаю! І цього забути не можна. Трус може про це забути!

Пауза.

Антонина (глухо). Є ще один вихід...

Кривенко (зупиняючись). Який?

Антонина (ледь чутно). Моя смерть.

Кривенко (ходить далі). А, знов про це!.. Двадцять раз ти висовуєш це средство. Це не вихід.

Антонина. Ти не віриш, що я можу вмерти?

Кривенко мовчки ходить.

Антонина помалу сідає на канапу і дивиться в куток понуро-задумливим поглядом.

Кривенко (сидіє коло столу). І рішуче нічого вже не можна зробити? Ти все зробила?

Антонина (хмуро). Пішла ще Паша до одної акушерки. Не знаю. Я не маю надії. Зараз повинна прийти...

Кривенко. Яка ще Паша? Та, що я познайомився у тебе?

Антонина. Та...

Кривенко. А з цією панною... Вербівською ти давно живеш?

Антонина. Місяців два...

Кривенко. Де ж ти зазнайомилася з нею?

Антонина. У Паші...

Кривенко. А вона не приходила до тебе знайомитись?

Антонина. Чого ради?

Кривенко. Так... Я думав... Навіщо ти оселилася з нею? Хіба ти її знаєш?

Антонина. А мені тепер все одно! Я кожній собаці, яку приголублять, завидую... (Підборіддя її дрижить. Хутко виймає хусточку і прикладає до очей).

Кривенко. Чого ж плакати?

Антонина. Вибачай, це так... Я зовсім розпустила себе... Плачу і не можу, не маю сил сліз удержать. Колись мене називали «каменем» за те, що ніколи не плакала, а те-

пер... не можу... Не сердсься, дивись на це, як на нежить...

Кривенко. Я не серджусь, не розумію лише...

Антонина. Я просто не знаю, де беруться оці сльози... (Раптом). Що я їм зробила? Що? Що, не вінчавшись, стала воєю жінкою, любовницею? Яке ж їм діло до цього? «Ми цього не ждали від Антонини, така скромна, така тиха дівчина...» А тепер уже не скромна, не чесна. Яке їм діло до нас?

Кривенко. Ех, Тосю, доки ти звертатимеш увагу на цих «чесних»? Що тобі до їхніх балачок? Ти почуваєш себе чесною з собою? Почуваєш, що зробила так, як по-твоєму слід зробить? Ну й буде з тебе... Всім не додоши...

Антонина. Я не можу! Вони казять мене! З якої речі вони звуть тебе подлецом?! «Спокусив, покинув дівчину». Ідіоти! Що я, дівча мале, не знала, куди й на що йду? «Покинув...» А може, я покинула? А може, ми просто розійшлися? Що вони знають?..

Кривенко. Вони про те ѹ говорять, що знають. Коли б знали всі обставини, може б, говорили інше.

Антонина. Але вони не мають права так говорити! Мені не потрібна іхня жалість! Покинули всі, одвернулись, ну і хай. Не лізьте ж в душу брудними руками!.. (Плаче). Ти кажеш, як я оселилась з Вербівською, незнайомою людиною... Але, коли вона мені запропонувала, я мало на шию її не кинулась. Вона мені помагає... Якби не вона, я б себе зовсім одинокою почувала. Ні одної людини... Нігде! Ще Паша хіба, але вона чудна така... Слухай, за що ти мене ненавидиш так? За віщо? Що я зробила? Ні, чекай...

Кривенко. Тосю! Ти знов... Це ж — неправда...

Антонина. Ні, правда, я бачу.. Твої листи такі холодні, офіціальні. Тепер приїхав, як до чужої. Що я зробила? Хіба я винна? Ну, я розумію, ми не зійшлися з тобою, я — не та, з якою ти можеш мати дитину, ми не підходимо одне до одного, але за віщо ж ненависть? Підожди, дай мені все сказати... Ти знаєш, я ніколи не вимагала від тебе більше, ніж ти міг дати мені. Але те, що ти мені дав, я брала з радістю. І дав мені стільки, що я можу тільки дякувати. Я не кажу, щоб у тебе була тепер жага до мене: як жінка, я повинна бути гідка тобі тепер... Ні, ні, я знаю. Ну, і... Але за віщо ж неприязнь? Господи! Я ж така тепер одинока, стомлена, я так стомилася, що просто бажаю смерті... А ти не віриш... (Схилилася головою на спинку канапи і плаче).

Кривенко (неспокійно крекче, встає, важко ходить і сідає поруч з Антониною. Обережно і легко обіймає її за плечі). Тосю! Ну навіщо утворять собі якісь химери? Яка ненависть? Де ти бачиш її? Я люблю тебе за м'якість, ніж-

ність, ти — чула, добра... Де ж ненависть? Ну, годі... Подивись на мене... (*Повертає її до себе*). Ну, подивись же, хіба я брешу? Здається, я ні разу не давав тобі приводу сумніватися в моїх словах...

Антонина (затуляючи лице рукою й хусточкою). Не дивись на мене, я страшна... Ти, може, сам не свідомий своєї ненависті...

Кривенко. Ну, що що вигадай... Годі, хороша... Тяжко мені від цієї історії, але ти так же винна за неї, як і я. І за віщо може бути ненависть? За ті страждання, які ти маєш?..

В двері з сіней стукають.

Кривенко (помалу встає й одходить). Хтось стукає. Антонина (хутко витираючи слізи). Ввійдіть!

Входить Паша. Маленька, кругленька, з довгим конячим лицем у маленьких прищиках. Очі мляві, майже завжди напівприплющені. Зобачивши Кривенку, якось всі підбадьорюється, задира голову догори і проходить повз її до Антонини.

Кривенко. Драстуйте, Пашо!

Паша (зиркнувши на їїого, не хитнувши навіть головою, звертається до Антонини). Каю! Нічого нема. Не згоджується.

Антонина (змішано подивившись на Кривенку, який посміхнувся). Не згоджується?

Паша. І розуміється, не згоджується. Дурна вона, чи що? Всякі... будуть дітей плодити, а вона за іх на каторгу іди? Тоже фраєри! Хай знають, що роблять.

Антонина (з ніяковістю). Пашо, ходім у ту хату, ви мені розкажете...

Паша. Пашка вже сказала. Годі. Тепер вона іде додому. Бувайте! (*Киває головою і хоче йти*).

Антонина. Чекайте.

Паша. Не можу. Я не маю часу. У мене зараз лекція. А потім на урок треба. Та ще там на улиці жде мене один екземпляр із породи закоханих... Дурень. Причепився провожать мене сюди. А я взяла й не пустила сюди. Жди там... Ну, Пашка пішла.

Антонина. Та почекайте. Що ж сказала акушерка? Ходім туди...

Паша. Вона сказала... Ну, ходім, делікатне створіння. Мені все одно.

Антонина. Ти, Васю, підожди, я за хвилину.

Кривенко. Добре.

Антонина і Паша виходять в Антонинину кімнату.

Кривенко сідає на канапу, простягає ноги і непорушно, важко дивиться на кінчики їх. Часом безсило розводить руками, трудно зітхає, перемінює позу і знову застигає.

Входить Орися. Зачесана вже по-іншому, à la Cavalier. Ступає весело, енергічно; насмішкувато, хвацько посміхається. Зупиняється перед Кривенком.

Орися. Ну, герой нашого времені?

Кривенко (як тільки вона входить, зиркає на неї і лініво розвалюється, не дивлячись на неї). Ну, Рокамболь в спідниці?

Орися (весело і просто). Як? Рокамболь? Хіба похожа? Диви! І не знала... А ви що, заспокоїлись уже? Швидко...

Кривенко. А вас це дуже цікавить?

Орися. Страшенно! Я ж вам сказала, що... Ет! Хіба важко, що я сказала п'ять хвилин назад? Ну, ви вже обмалювали мене перед Тосею як слід? Га?

Кривенко. Ви боїтесь?

Орися. Мені боятись нічого. Та що ви все одповідаєте питаннями?

Кривенко. Так мені хочеться вам одповідати. Так ні трішки не боїтесь? А як вона не схоче тепер жити з вами?

Орися (сміється). Ха! От завгори! Я нічого не боюсь, говорю вам. Боїтесь той, хто дорожить чим-небудь.

Кривенко (напівуважно). А ви нічим?

Орися. Абсолютно. Дорожать принципами — у мене їх немає. Честю дорожать — у мене такої штуки ні водиться. Правдою, ідеалами, справедливістю дорожать... І все одноживуть одинокими...

Кривенко. А у вас нічого цього нема? Скажіть, яка оригінальна людина... Отрішилась од всього? Диви!

Орися (зітхнувши, поправляє зачіску, піднявши обидві руки). Да. Без принципів, порожня панна... А подивіться-но, гарна у мене зачіска?

Кривенко (не обертаючись). О, можу зарані сказати, що чудова.

Орися. На це, мовляв, мене мати родила? А ви все-таки подивітесь. Чи боїтесь? Ха-ха-ха! Скажіть, який Йосиф не-займаний!..

Кривенко (лініво обертаючись, байдуже ковзає поглядом по голові, по пишній постаті і одвертається). Все як слід!

Орися (на мент гнівно закусює губу, але зараз же поривчасто сідає коло їїого, бере за плечі і повертає до себе). Нахал! Ви дивіться краще. Знаєте, яка це зачіска? (*Пильно дивиться на їїого*).

Кривенко (неохоче повертається, дивиться). А la Cavalier?

Орися. І більше нічого?

Кривенко (занадто здивовано). А що ж ще?

О ри с я (вдивляючись йому в лицо, задоволено). Ну, більш нічого не треба. Вже бачу, що пам'ятаєте! Так? Вона?

К ри вен ко. Яка «вона»?

О ри с я. Ха-ха-ха! Бідний, яку погану пам'ять має. Ну, добре, я вже поможу вам. Слухайте. Був вечір. Хтось узяв гребінць, розчесав мої коси. Цілу вав їх... Обмотував круг лиця собі... Ну, це до діла не касательно. Потім... а потім зробив зачіску таку, як це, і став на коліна. Згадуєте?

К ри вен ко. Да, щось... наче...

О ри с я. Ха-ха-ха! Пригадується? А потім розстібнув кохточку і благав позіровати русалку. Це було ще тоді, коли у мене були принципи і я соромилася свого тіла.

К ри вен ко (хрипло). А тепер уже не соромитеся?

О ри с я. Я й тоді не соромилася. Брехня. Не тіла соромилася, а принципів. Дурна була, всі бажання свої убивала, настискувала їх, коверкала. Для чого? Народу служила. А народу того не любила, не знала. Три роки в партії була. Якого роду чорта, спитать? Із принципів, яких не любила. Це ж треба бути такою ідіоткою! І того мучилася. А тепер ні народа, ні принципів не люблю, і почиваю себе чудово.

К ри вен ко. Да, я думаю, вам нема рациї мути тись, дістаючи від свого чиновного тата щомісяця солідну пенсію...

О ри с я. Розуміється! А от як не стане пенсії, піду на фабрику, в учительки, в проститутки. Тоді і буде рація боротись за свої інтереси і за партії усякі. Сама народом буду... А тепер живу як хочу, а не як должно, цебто як хочеться другим... «Ну, і ша!», як каже наша Паша... А дитинка рожиться, правда? «Уви, сомнений нет»? Як же ваші принципи? Пищать, бідолахи? Га? А чесність з собою? Корчиться? Ха-ха-ха!

К ри вен ко. Вам, здається, дуже весело?

О ри с я. Страшенно!

К ри вен ко. Через що?

О ри с я. Через те, що бачу, як валяться боги, яким я уклонялась. Так їм! Ногами їх топтать! Ногами подлих істуканів!

К ри вен ко. Геть принципи во ім'я принципа безпринципності?

О ри с я. Як? (Вдумується).

К ри вен ко. Так... (В'яло посміхається).

О ри с я. Хм! А це інтересно... «Принцип безпринципності»... Ну, і наплювати! Річ не в назві. Хай собі «принципності», аби чоловік від цього не мучився. А стане безпринципності, аби чоловік від цього не мучився. А чайте? мучить, викину к чорту. І все! А вам цього не можна. Бачите,

К ри вен ко (раптом просто і сердечно). Слухайте,

Орисю, їй-богу, мені здається, що ви просто якусь комедію граєте. У вас щось болить, мучить рана якась, а ви навмисне регочете, щоб не чути і показати другим, що нам наплювати. Правда ж?

О ри с я. Я?? (Регоче). От угадав! Ха-ха-ха! Це дійсно... Та, голубчику мій, регочу через те, що хочеться. Захочеться плакати, плакатиму, не спиняючи себе нічим. І рішуче ніякої рани у мене немає. Будь ласка, не робіть мене якоюсь загадковою, нерозгаданою натурою, тайно страждаючою. Пробшу! (Схоплюється). Ох, я й забула!.. (Підбігає до вікна, розчиняє і вихиляється. Гукає і махає комусь рукою. Киває головою, закликаючи до себе. Ще раз киває головою і зачиняє вікно). Бідолаха! Стоїть коло ліхтаря покірно і жде... Один з моїх прихильників. Чудовий медіум для моїх експериментів. Ходячий принцип. Він з семінаристів, а тому всі принципи у його з ореолами святості, як святі на іконах. Ми його називаємо «світове питання». Кажуть, буде світило науки, уже згоджується навіть в церкві вінчаться зі мною. Спершу не хотів. «Із принципу», каже. Тепер згоджується... Вас дуже не любить. Каже, що ви підло повелись з Антониною... Казав, що руки вам не подасть навіть. Тоже з принципу...

К ри вен ко (байдуже). Так? (Раптом з інтересом). А ви як дивитесь на це?

О ри с я. Я? (Кривить губи). Хіба ви повірите, що я скажу правду?

К ри вен ко. А чому б вам не сказати її?

О ри с я. Та не хочеться зараз.

К ри вен ко. Ну, а все-таки?

О ри с я (мнеться, потім сміючись). Вам чого хочеться? Комплімента чи виляять? Мені все одно.

Входять Антонина і Паша.

П а ш а (до Орисі). Що, покликали того кавалера? А то стоїть там і досі стовпом.

О ри с я. Зараз прийде, покликала. А правда, Пашо, добродій Кривенко на селі поправився? (Зиркає на Кривенка і Пашу і ледве помітно посміхається, зараз же зробивши цілком серйозною).

А н т о н и н а (неспокійно подивившись на неї). Орисю, голубонько, може б, ми чай зробили?

П а ш а (не глянувши на Кривенка). Да, сьогодні чудова погода надворі. (Сідає до столу спиною до Кривенка і розважається).

К ри вен ко (усміхається).

О ри с я (сміючись, підбігає до Антонини, обнімає її). Ах, ви ж мої чудачки хороши! Чай, кажете? Можна! (Вер-

тить її). Можна, можна! Ох, вибачте, що вас тепер не можна чіпати... Простіть, сядьте, Тосю... (Занадто обережно підводить до канапи і всаджує, поглядаючи на Кривенка).

Антонина. Та я сама, спасибі, Орисю. Так ви скажете Ганні, щоб самовар поставила?

Орися. З охотою, з охотою скажу... (В двері з сіней стукають).

Орися. Ша! Світове питання йде! (Голосно). Ввійдіть! (Обертається до Кривенка). За першим разом ніколи не входить: хвилюється. (Голосніше кричить). Ввійдіть!

Входить Бурчак. Товстий парубок з круглою великою головою без ший. Лице здорове, щокате, невеличкий круглий носик, на якому окуляри. Шкура на лиці в великих червоних прищах і слідах від них. Соромливий, але не хоче цього показувати, через що весь час напружена грубувата розв'язність, від якої дуже потіє, потираючи в замішанні лоб рукавом або долонею.

Паша (до його). Ну, що? Чого з'явилися? Я ж вам сказала там чекати.

Бурчак (хмурячи брови, ніби жартом сердячиться). Ну-ну!.. (До Ориси). Драстуйте, Орисю Михайлівно!

Орися. Драстуйте. (Сердечно, без жарту). Чому ж ви не зайшли зразу? Га?

Бурчак (зиркаючи на Кривенка, який щось тихо шепоче Антонині). Та он та... (киває на Пашу) сказала, що не можна. Так я...

Паша. Ну, ви! «Он та»... Я вам задам!

Бурчак (грубувато). Мовчіть, мовчіть... Драстуйте, Антонино Павлівно!

Антонина. Драстуйте, Семене Петровичу. Як ся маєте?

Кривенко з цікавістю роздивляється на його.

Орися (до Бурчака). А це — Василь Кривенко. Ви, здається, знайомі?

Бурчак (змішано дивиться на неї). Да... колись. Але...

Орися (здивовано). Ну, так треба ж привітатись, я думаю. Мій боже, який же ви! Про що ви думаете? Все про хімію свою?

Бурчак (несміло зиркає на неї, ніяково повертається і простягає руку Кривенкові, бурмоче). Вибачте, я не впізнав...

Кривенко (не беручи руки, з спокійною посмішкою). Ні, не треба... Вам це занадто дорого коштує...

Антонина. Ва-а-сю!

Бурчак (зовсім сконфузившись). Ну, так... Хм! Я хіба для того... так сказати... (Одходить і сідає на перший стілець, витираючи долонею лоб і ніяково усміхаючись).

Орися (до його). От бачите, світове питання, знов на

тоб вийшло. Ніколи не треба робить по принципу, а так, як хочеться. От і зробили!..

Бурчак (вмить схоплюючись, рішуче). Я, так сказати, з поваги до хазяйки дому. Але, коли хочете, мое щире бажання з такими добродіями... зовсім не встрічатись. (До Кривенка). Да, це я вам говорю, добродію.

Кривенко (спокійно роздивляючись на його). Я вас образив чим-небудь?

Антонина (злякано). Панове! Що таке? Семене Петровичу!..

Бурчак (до Кривенка). Ви образили..., людську порядність. Ви самі чудово знаєте... Бувайте здорові! (Незграбно всім уклоняється, поспішно повертається і біжить в двері Антонини кімнати).

Орися. Ха-ха-ха! Куди ж ви? Не туди! Господи, чисто все споганив сам.

Бурчак (одчиняє двері, але зараз же одступає назад і, ще більш змішавшись, з жалкою посмішкою бурмоче). Pardon... Не в ті двері... (Хочейти в другі).

Орися. Почекайте. Куди ви? (Бере його за руку). Ви зробили дуже чесно, благородно, принципіально, але тікати нічого. Замість того ви підете зараз зі мною готувати чай. Там ми все розберем з погляду світової моралі, а потім ви підете в крамничку за сахаром, бо в нас немає...

Бурчак. Ні, Орисю Михайлівно, я не можу, я повинен...

Орися (строго). Ну?.. Нічого ви не повинні. Нічого! Ходім. А то сердитись буду. (Бере за руку і веде в Антонину кімнату).

Паша встає і демонстративно іде слідом за ними. Всі троє виходять.

Антонина (винувато, з ніяковістю). Вибач, Васю. Я зовсім не сподівалась... Він дуже хороший, тільки... я не знаю... Ти його все-таки обидив.

Кривенко (хмуро-байдуже). Дурниці, кинь... Ну, слухай, я зараз піду, хотів тобі щось сказати.

Антонина. Так швидко ідеш?

Кривенко. Ну, Тосю, ти ж сама розумієш, що я не можу з ними заставатись. І тобі неприємно, і їм, і мені. (Встає і ходить. Зупиняється). Слухай, є ще один вихід.

Антонина (хрипко). Який? (Прокашлюється й голосніше повторює). Який?

Кривенко. Ти кажеш, що життя своє можеш віддати, аби заспокоїти мене?

Антонина. Ну?

Кривенко. Ну, я цього не хочу... А ти... (пауза) ти віддай мені дитину.

Антонина (вся стрепенувши). Що-о?

Кривенко. Віддай мені мою дитину...

Антонина. Твою дитину? Твою? Вона твоя?..

Кривенко. Моя і твоя.

Антонина. Його дитина! Хм!.. Отдать їому дитину... Господи! Та як ти сміш мені це говорити! Щоб я віддаваю свою дитину, яку виносила в муках... Його дитина!

Кривенко. Не даси?

Антонина. Та ти на шматки мене ріж, і я не віддам її тобі! Господи! Його дитина... Ха-ха-ха! Твого в ній нічого! Чуєш? Це — моя дитина! Щоб мати віддаваю свою дитину кудись... кудись... Боже!

Кривенко. Я — батько її.

Антонина. А я — мати.

Кривенко. Так не даси?

Антонина. Та з якої речі я маю давати її тобі? Чого?

Кривенко. Того, що... (Підходить ближче до неї). Слухай, Тосю, тільки не хвилюйся... Побалакаймо спокійно. Вислухай мене уважно і хоч раз ввійди в мое становище. Ти знаєш, як я дивлюсь на дітей. Це — питання моє «я». Щоб мати дитину, я повинен жити з нею. Жити же нам разом обом після всіх наших кошмарних непорозумінь, після всіх страждань — просто неможливо. Це буде пекло і для нас, і для дитини. Обмежитись же тим, що давати тобі грошей на дитину, як роблять «порядочні», я не можу. Не можу, бо цим піду проти самого себе. Далі... Довірити тобі дитину я теж не можу. Почекай, вислухай же спокійно... Ти — людина хороша, ідейна, з гарними змаганнями, але... те, що я хочу дати своїй дитині, те — чуже тобі. Я хочу зробити її, перш усього, чесною з собою, хочу зробити вільною од старого, зайвого, хочу скинути з душі її лахміття пережитків, які заважають ходити. Хочу через те, що дитина — це я, продовжевільно рухатись. Хочу через те, що дитина — це я, почений в глиб будучого... (Антонина хоче щось сказати). Почекай. Крім усього, ти — занадто м'яка, непристосована до боротьби за життя, тобі в теплиці б жити, там би ти була байдора. Ти з панської сім'ї, до праці не звикла, я ж хочу, щоб моя дитина тільки в праці, тільки в затвердженні себе, щоб моєї дитини в світі шукала смислу життя. Як же ти можеш на свого «я» в світі шукала смислу життя. Так я, Тосю, вчить її цьому, коли сама ніколи не працювала? Так я, Тосю, вчить її цьому зійшлись всі мої бажання, всі виводи з моєго досвіду і розбити це — значить розбити весь мій світогляд. досвіду і розбити це — значить розбити весь мій світогляд.

Антонина (понуро дивиться в одну точку. Помалу і тихо). Виходити, я така нікчемна, що мені не можна довірити дитину?..

Кривенко (нетерпляче). Ах, Тосю, навіщо говорить пусте? Я ж кажу тобі... Фу ти, чорт!.. Все казав, як об стінку горохом... Слухай же, не через те, що ти...

Антонина (вмить починає ридати). За що ж це, за що? Навіть... це однімають... Довірити не може... Дитину його... Його дитину... (Раптом злякаю). Дай швидше води! Ха-ха-ха!.. Дитину... Ха-ха-ха! (Істерично регоче).

Кривенко (постійно підходить до неї, садовить на канапу). Тосю, Тосю, голубко, не треба...

Вбігає Орися.

Орися (стурбовано). Що таке?

Кривенко. Води! Швидше!

Орися. Та що з нею!?

Вбігають Паша і Бурчак.

Паша. Господи! Що тут таке?

Кривенко (холодно, жорстко). Дайте води. У неї істерика. (Повертається, бере з стільця свій бріль і виходить).

Антонина. Дитину його! Ха-ха-ха! (Скрипить зубами).

Паша (вслід Кривенкові, гнівно). Мерзавець!

РОЗДІЛ II

Там же. В кімнаті Антонина, Орися і Паша. Антонина лежить на канапі.

Паша готує чай.
Орися сидить за піаніно і бере акорди. Зачіска у неї скудовчена, вихрастя, але лице сумовито-задумливе.

Антонина (спираючись на лікоть, до Паші, піднятим томом). Неправда, Пашо, неправда! Боже, як ви його не знаєте! Ви розумієте, що він... Ах, коли ж ви нічого не знаєте!

Паша (уперто). Я знаю, що він — непорядна людина.

Антонина. Пашо! Ви не маєте права так говорити! Не маєте!

Паша (так само). І його спокій тепер — неправдоподібний. Приставляється... Пашка сказала, а тепер ща! Вона мовчить.

Антонина. Чого неправдоподібний? Чого? Хіба він не може заспокоїтись, примиритись зо всім цим?

Паша. Пашка сказала. А вам хвилюватись недобре. Ляжте.

Орися (шумно вдаривши по клавішах, встає). Плюньте!
«Пашка, ша! Тосю, заспокойтесь...»

Антонина. Я не можу заспокойтись, коли так несправедливо...

Орися. Е! Справедливо, несправедливо... Він вам сам скаже, що це пусті розуміння... Ша! Давайте холостяцький чай зробимо! Зараз приде Світове питання, пошлемо його за коньком, цигарками. Це ж ваша ідея, Тосю. Хочете?..

Антонина (зразу задумавши, прудко стріпуеться). Надзвичайно весело, піднятто, безжурно). Давайте! (Хоплюється). Все одно! Давайте холостяцький чай. Це буде разом і дівичий вечір...

Орися. Хто ж заміж виходить?

Антонина. Я! (Сміється). Ох, який я сон бачила! Уявіть: широке поле і дорога. А на дорозі стоїть хрест і, знаєте, чорний-чорний весь. А на йому фата. Я підійшла до його, а він, розумієте, взяв і делікатно так скинув шляпу і уклонився мені. І вже не хрест, а... Ну, Пашо, швидше там чай!

Орися. А хто, Тосю? Хто ж то був?

Паша (насмішкувато-сердито). Звичайно, Кривенко.

Антонина. Ну, дурниці! Це ж сон...

Паша (ралтом). Тільки я ось що скажу. Я з ним лаятись більше не буду і руку подавати не буду, але знайте, що я це роблю тільки для вас, Тосю. А йому скажу все-таки, що він сприставляється і що я не вірю, щоб він міг бути таким спокійним. Ну, і ша! Пашка замовкла.

Антонина. Ну, годі! Давайте грать, співати, танцювати!

Паша. Ну, да, «танцювати»... Ляжте краще, а то за акушеркою прийдеться бігти після танців.

Антонина. А може, за попом, звідки ви знаєте?

Орися (пильно вдвівляється в Антонину). Підходить до неї, ніжно обіймає і садовить на канапу). Ляжте, Тосю, не можна, можна й без танців...

Антонина. Ну, чого там! Все одно!.. Знаєте що? Заспівайте «Коли розлучаються двоє». Добре? Я ляжу і буду слухати. Ганна самовар принесе. Бурчак приде. Він — комік. Господи! Які вони смішні, ці мужчини закохані...

Паша. Ідіоти!

Антонина (до Орисі). Слухайте, Орисю... Ви могли б стратити собі життя?

Орися (уважно зиркає на неї). Що вам такі питання приходять в голову?

Антонина. Так... Ви така весела раз у раз, бадьора... Це, мабуть, не так страшно... Еті дурниці... Заспівайте, Орисю. Паша, будь ласка...

Орися. Ляжте, тоді заспіваємо. Бог уже з вами...
Антонина. Добре. (Лягає). Ну, от, уже лягла. Тільки

з компанементом, Орисю.

Орися. Добре. Пашо, йдіть. (Сідає біля піаніно й зафумливо бере акорди).

Паша (бурчить). Всякі сентиментальні дурниці співають... (Підходить). Ну?

Орися (грає й починає):

Коли розлучаються двоє...

Паша (вступає):

Коли розлучаються двоє,
За руки беруться вони
І плачуть, і тяжко зітхаютъ,
Без ліку зітхаютъ сумні.

Обидві разом.

З тобою ми вдвох не зітхали,
Ніколи не плакали ми,
Той сум і ті тяжкі зітхання
Прийшли до нас згодом самі.

Антонина непорушно слухає. Часом кусає губи, гірко посміхається, ворушиться і знову застигає. При кінці співу стук у двері.

Антонина (схвилювано схоплюється). Ввійдіть!

Орися. Ура, Бурчак! Ввійдіть же!

Входить Бурчак.

Антонина (розчаровано, помалу лягає знов).

Орися (до Бурчака). Слухайте, ви — хімія! Я вам раз сказала, щоб ви ніколи не ждали, щоб вам кричать другий раз. Що це таке?!

Бурчак (ніяково). Й-богу ж, не чув... Уже навмисне слухав і нічого... Спів чув. Драстуйте.

Орися. Ну, добре! Драстуйте. На цей раз ми вас покараемо тільки пляшкою коньяку. Моментально голоблі назад і марш за коньком! У нас холостяцький чай. Здається, лимони потрібні до коньку? Як, Тосю?

Антонина (з сміхом). Ну да, ну да! Лимон, сахар... Цигарок теж. Цигарок обов'язково!

Орися. Чуєте? Лимону, сахару і обов'язково цигарок.

Раз-два. Кругом марш!

Бурчак (здивовано). Чекайте... Навіщо ж це? Ви будете пить?

Антонина. Ха-ха-ха! Фізіономія яка у його!

Орися (до Бурчака, строго і серйозно). Ні, ми хочемо зробити хімічний аналіз.

Бурчак (рішуче). Я не можу йти.

Орися. Це що таке? Світове питання! Ви хочете, щоб я зробила те, що казала вам колись?

Бурчак. Як знаєте... Це вже... хто його зна, що таке: пить коньяк... Антонина Павлівна в такому становищі, а я буду помагати... І взагалі я проти всяких алкоголів і... Як собі знаєте. Ви мені вибачте, але...

Орися. Ви принципіально проти алкоголю?

Бурчак. Хоч би й принципіально.

Орися (посміхнувшись). Ага! Ну, в такому разі, вибачайте.

Бурчак. І крім того...

Орися. Вибачайте, кажу!

Антонина. Семене Петровичу! Сьогодні у нас дівичий вечір. Знаєте, який це вечір? Це коли дівчина виходить заміж, то проводить останній вечір з подругами.

Паша (серйозно і сердито). Здурила Орися і виходить за Кривенка.

Орися швидко зиркає на неї.

Бурчак (неймовірно, але стурбовано). Ну да-а...

Антонина (занадто жваво). А ви й не знали? Та не може бути! А я думала, що ви помітили давно... Бідний! Ідіть сюди, будемо вдвох горювати... Він не вірить! Ха-ха-ха! Орисю, він не вірить, скажіть йому...

Орися похмурюється, підходить до дзеркала і мовчки поправляє зачіску.

Паша. Хай не вірить, йому більш нічого не лишається робить.

Бурчак. Ну-ну, мовчіть ви там... Все одно не повірю... (Поглядає на Орисю).

Паша. Не вірте. Хтось вас просить вірити...

Орися (обертаючись від дзеркала і прямуючи до дверей у сіни, звертається до Антонини). Так, значить, коньяку, лимону, сахару і більш нічого?

Бурчак (з ніяковістю). Орисю Михайлівно, куди ви?

Орися не дивиться на його, мов не чує.

Антонина. І цигарок же, Орисю! І знаєте що? Купіть ще чого-небудь солоного або кислого, дуже кислого... Добре, голубонько? У вас гроші є?

Орися. Є.

Бурчак (мнеться, підходить до неї). Орисю Михайлівно!

Орися (холодно). Чого вам?

Бурчак. Я, бачте, зовсім не хотів... зробить вам не-приємність... Коли хочете, я можу піти...

Орися (скипівши, з гнівною зневагою). Ех, ви! «Можу

піти»... Навіть цього не видержав! Не треба, сидіть, я Ганну пошлю... (Виходить).

Бурчак (втирає рукавом лоба і замішано усміхається). В поганому настрої сьогодні Орися...

Антонина (задумливо). Всі, що заміж виходять, в такому настрої...

Бурчак (пильно дивиться на неї, потім на Пашу, що серйозно втирає посуд. Помовчавши). З якого ж приводу холостяцький чай?

Антонина (все так же задумливо). З приводу дівичевочора... Останнього вечора...

Бурчак (неспокійно). Та ви жартуєте чи справді?

Паша (сердито). От охота нам з вами жартувати! Подумаєш, який веселий чоловік... Не мали б кого для жартів вибирать та його...

Бурчак. Хто ж заміж виходить? За кого?

Паша (обурено). Фу ти, причепився! Раз вам сказано: Орися за Кривенка! Чули? Ну, і sha!

Бурчак (жалко дивиться на обох). Кумедно... Вона мені недавно сама казала, що Кривенка терпіть не може.

Паша. Найшли кому вірить.

Антонина (живо). Вона сама сказала? Правда?

Бурчак. Й-богу! Я не знаю... Якщо вона жартувала... Але це було серйозно... І я...

Входить Орися. Бурчак замовкає і втирає лоб.

Орися. Панове! Знаєте, що я надумала? Треба покликати Кривенка... Як ви? Тосю?

Антонина (радісно спалахнувши). Звичайно! Тільки я не знаю, як Паша і Семен Петрович...

Паша (бурчить). Хоч на шию йому вішайтесь, Пашка сказала.

Орися. А Семен Петрович навіть не піде за ним? Правда, добродію Семене Петровичу?

Бурчак озирається, щось мовчки шукаючи.

Орися. Підете? Та що ви шукаєте?

Бурчак (понуро). Бриль свій... Ні, я його в сіннях лішив... До Кривенка я можу по дорозі додому зйти, коли хочете. А то лучче записку напишіть. Мені не хотілося б балакати з ним... (Старається не дивитись на Орисю).

Орися (здивовано). Ви що, сердитесь на мене? (Бурчак мовчить. Вона дивиться на Пашу й Антонину). Що ви з ним зробили?

Паша мовчки посміхается.

Антонина. Це — правда! Я краще напишу йому. Я зараз. Почекайте. (Біжить до себе в кімнату).

Орися (похмурившись). Світове питання! Що ви дурня строїте! Я цього не люблю. Пашо, підіть, будь ласка, зупиніть Ганну, я їй дам записку.

Бурчак (хмуро). Я ж можу занести.

Орися (робить знак Паші, та, посміхаючись, виходить). Що з вами?

Бурчак (скидає окуляри, кліпає очима і первово протирає хусточкою стекла). Нічого... Тільки мені здається, що я не настільки уже... не настільки чужий чоловік, щоб ховати від мене таку... таку подію в своєму житті. Розуміється, я не можу... але... (Вміть). Ви виходите заміж за Кривенка?

Орися (холодно). Ні. Ну?

Бурчак (наймовірно). І не збираєтесь?

Орися Ні. Ну? (Не зводить очей).

Бурчак (проясняється, одягає окуляри). А Антонина Павлівна і Паша так серйозно казали... Це негарно з їхнього боку... (Видно, під її упертим холодним поглядом почуває себе ніяково, але не може сховати радісно-задоволеної посмішки. Клопотливо озирається, бурмоче). Десь мій бриль... Мабуть, в сінях покинув... Ви не сердьтесь на мене, Орисю. Мені стало так тяжко обидно... Давайте я піду до його з запискою. Й-богу! І зараз же прийдемо обое назад... Можемо навіть все самі купити. Серйозно!

Орися (чим більше він проясняється, тим більш вона похмурюється. Губи стуляються жорстоко і гадливо). Ні, збираюсь. Я збрехала. Збираюсь за його заміж!

Бурчак (здивовано). Ви жартуєте?

Орися. Ні трішки.

Бурчак (тихо). Навіщо ви мене мучите? Ну навіщо? Легше вам?

Орися. Легше. Хочу мучить. (Дико, жагуче). Хочу! Я б вас на вогні пекла!

Бурчак. За що?

Орися. Так. І от візьму й вийду за його. Женю його на собі. Він не хоче женитись на мені, а я хочу. Хочу! Чуєте? Він буде знаменитим, і я його зроблю таким... Я! Він хороший, сильний, з принципами. А ви без принципів. Ви, як черв'якікі, можна круг пальця обмотати. І знаменитим ви ніколи не будете. От вам!

Бурчак (хрипло, здивовано). Вам потрібні принципи?

Орися. Мені ні, а іншим... Ви не зрозумієте...

Бурчак. Ні, я розумію. (Мовчить. Понуро, задумливо дивиться вбік).

Орися (покрутити головою). Фе, як ще погано! (Зі злобною нудьгою потягається).

Бурчак (глухо). Да... Він буде знаменитим. І він справді хороший... Да, да... Він — сильний. Неправда, він вас теж любить. Це помітно. Він буде знаменитим... І не тільки у нас, а і в Європі. Я навіть чув, що в цьому році його картини будуть виставлені в паризькому салоні.

Орися (пильно дивиться на його. Раптом смеється, підходить до його і ласкаво гладить по плечу). Ах ви, голубчику мій! В паризькому салоні?

Бурчак (не дивлячись на неї). Да. Я так чув.

Орися. Ну, признайтесь, для чого збрехали? Ну?.. (Бурчак мовчить). Правда ж, збрехали? Для чого?... Ех, ви! (З сумною ласкою проводить рукою по щоці).

Хутко входить Антонина.

Антонина (до Орисі). Ось! (Подає записку).

Орися. Добре. Зараз дам її Ганні: вона поїде трамваем і за п'ять хвилин буде назад. (Виходить).

Антонина. Ви чого такий, Семене Петровичу? Не вірте, ми жартували... Нічого нема, це ми так. Весело нам, от і жартуємо...

Бурчак. Ні, я нічого...

Входять Паша і Орися.

Орися. Через п'ять хвилин буде одповідь. Ганна прийде і подасть самовар... Чого стоїте, Світове питання? Сідайте, щоб усе добре сідало...

Бурчак. Спасибі... (Одходить од піаніно).

Антонина. Знаєте що, панове? Заспівайте «Як умру, то поховайте...»¹. Тепер є Семен Петрович, він буде басом...

Орися. От як їй сьогодні співу захотілось! Похоронного... Ми помирать не збираємось...

Антонина. Ну, я вас прошу, Орисю! Страшенно хочеться... Один куплет. Пашо! Семене Петровичу, починайте. Орисю, сядьте за піаніно.

Орися. Я без хот не знаю.

Антонина. Знаєте, знаєте! Ви вже грали...

Орися (непомітно, але уважно подивляється на неї. Стискує плечима й сідає за піаніно). Які вередливі ці вагітні... Я ніколи, нізащо не буду вагітною... Ну, Пашо, Бурчак, ідіть, нічого не зробиш. Починайте, хімія...

Бурчак. Й-богу, я зараз не можу...

Антонина (злякано). Ой голубчику, рідненький, ну, хоч трошки. Ну, я благаю вас!..

Бурчак. Хм! От, й-богу!.. (Підступає близче, прокашлюється).

Орися (озираючись). Ну? (Грає).

Бурчак (починає). Як умру...

Орися і Паша (вступають).

Як умру...

...то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій.

Всі разом.

Антонина лягає, закидає руки за голову і, тісно стулівші губи, скорбно дивиться вперед. На лиці мука.

Бурчак (до Антонини). Буде?

Антонина (злякано, жагуче). Ой ні, ні! Ще, ще!

Бурчак (стискує плечима й починає). Щоб лани...

Орися і Паша (вступаючи).

Щоб лани...

Всі разом. { ...широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.

Антонина при кінці співу закриває лице руками і голосно ридає.
Всі змовкають і злякано, стурбовано кидаються до неї.

Орися (чуло, м'яко). Тосю, рідна, не треба...

Паша (сердито). Ну от! (До Антонини). Дать води?
(До Бурчака, який розтеряно тупчиться коло них). Ну, а ви чого? Подайте води!

Антонина. Не... не треба. Це... так. Зараз пройде...

Нерви...

Паша (грізно до Бурчака, що зупинився). Води!

Бурчак (постішно кидається до столу, перебирає склянки й озирається).

Антонина (сидіє, втирається, силкується усміхнутись). Ну, от і пройшло... Не треба нічого... Дякую. Це так... Не звертайте уваги...

В двері стукають.

Антонина. Господи! Невже Василь? Так швидко...
(Постішно втирається).

Паша. Вийдіть!

Входить Кривенко. Пригладжує чуб, уклоняється і говорить.

— Драстуйте!

Всі (одповідають). Драстуйте.

Антонина. Ти дістав мою записку?

Кривенко (стискуючи всім руки). Ні, ніякої записки не діставав. Ішов повз будинок і зайдов. Ти вислава записку?

Антонина. Да. Щоб ти прийшов. У нас сьогодні холостяцький чай і дівич-вечір.

Кривенко (лініво посміхаючись). Он як? Хто ж заміж іде?

Орися (вихоплюючись, голосно). Я!

Кривенко (сідаючи поруч з Антониною на канапі і одикидаючись на спинку. Недбало). Боже поможи... Давно пора. А чай... це чудово. З охотою вип'ю. Можна, значить, вас вітати, Семене Петровичу?

Бурчак (сконфузившись). Мене? А чого ж мене?

Кривенко (байдуже). Не вас? А я думав... (До Антонини). Ну, як здоров'я? Ходиш? Гуляєш?

Антонина (невиразно махає рукою). Да, гуляю.

Кривенко якийсь мент дивиться на неї. Мовчить. Настає ніякова тиша.

Орися (раптом, ніби згадавши). Ой, Пашо! А я й забула Ганні сказати, щоб купила солоного. От свинство! Знаєте що? Давайте самі сходимо! Світове питання, будьте за кавалера... Ходім з нами!

Паша (охоче). Ходім!

Антонина (вдячно до Орисі). Орисю! Ідіть я вас поцілую...

Орися (ступає, але зараз же, скрививши губи, зупиняється й одривисто говорить). Не варто! (Одвертається до Паші й Бурчака. Сердито). Ходім!

Всі троє виходять.

Антонина (злегка обижено й здивовано). Чудна... Не розумію я її...

Кривенко (несподівано різко і роздратовано). А!
Праздна кокетка! Сьогодні одне, завтра друге... За кого вона виходить заміж?

Антонина (вдивляючись у його). Тебе це дуже цікавить?

Кривенко. Не дуже... Так просто.

Антонина. Ні за кого вона не виходить. Ми жартували... Чудна вона все-таки... Ти помітив, скільки раз вона на день міняє зачіску? Ніяково навіть за неї іноді... Розуміється, як маєш гроші, то можеш собі позволяти... Дивно тільки, що вона вперед була така завзята есерка, а тепер... Мабуть, вона така й есерка була. Я думаю, що вона таки вийде за Бурчака. І неодмінно буде в церкві вінчатись... Ці бувши партійні обов'язково церквою кінчають. Не люблю я таких...

Кривенко (беручи її за руку). Ну, Тосю? Як постанова твоя?

Антонина (зразу переміняючись, холодно). Так, як і була. Чого її мінятись? Що сталося нового? (Живо). Я знаю, що ти вважаєш мене за слабодуху, нікчемну..

Ну, все одно... Не віриш, що, що я можу померти... Я можу тільки плакать... Ну що ж?

Кривенко. Хто не вірить тобі? Вірю я, але...

Антонина. Ні, ти не віриш. Ти, я знаю, думаєш, що я сказала так, щоб налякати тебе... І ти спокійний. Але я не вірю твоєму спокою... Не вірю!

Кривенко. Я не розумію, якому спокою?

Антонина. І ніхто не вірить. Ну, можеш, мені все однієї... Тепер мені все одно! Годі! Спокою, спокою! Знати, що хутко не буде ні дум цих, ні мук, ні страху... Від одного цього вже легше...

Кривенко. І ти все-таки думаєш, що це ти найкращий вихід знайшла?

Антонина. Найкращий. Для чого я маю жити? Кому я потрібна? Хто буде жаліти за мною? Старий батько, який сам в домовину дивиться? Родичі? Хм!.. Приятелі? Нікого в мене нема і ніхто... (Губи дрижать її; вимає хусточку й закривається).

Кривенко. Ти тільки сама себе розжалоблюєш... Ти — молода, можеш полюбити... Є люди, які тебе люблять. І чого ти хочеш померти, я не розумію...

Антонина (з мукою тоски). Я не можу жити! Розумієш? Не можу родити дитину і дріжати над нею, боятися за кожну простуду... І при тому знати, що вона немила тобі, що ти мучишся за неї... Господи! Чи може бути більша образа, як сказати матері, що вона не має права виховувати своєї дитини! Селянки, неосвічені, темні, вони мають право, а я...

Кривенко. Я тим паче селянці не довірив би своєї дитини. Я, а не селянин... І коли селянка приводить на світ дітей несвідомо, як попало, то її ще можна зрозуміттє...

Антонина (рішуче, понуро). Ну, все одно. Годі про це.

Кривенко. Ні, я хочу точно знати, для чого ти помираєш...

Антонина. Для того, щоб ти не мучився, що твоя дитина в таких руках, що вона буде хвора, нікчемна...

Кривенко. І тому вбиваєш і її, і себе?

Антонина. Да, тому.

Кривенко. Так тут же тільки дитина непотрібна, а ти ж навіщо себе ще нишиш?

Антонина. Дитина родиться.

Кривенко. Ну, добре. Так дитина ж, кажу, непотрібна, а не ти.

Антонина (з роздратуванням). Але ж дитина ця рожиться, говорю тобі, тепер пізно вже її «нищить». Пізно! (Пауза).

Кривенко (ходить і, видно, не рішається щось скла-

зать. Зупиняється і тихо говорить, не дивлячись на Антонину). Але в три чи чотири місяці ти хотіла її знищити?

Антонина (зі страхом). Що ти хочеш сказати?

Кривенко мовчки застібаючи й розтібаючи піджак, ходить.

Антонина. Що ти хочеш сказати? Ти хочеш убить її живою?

Кривенко (зупиняючись, твердо). Да!

Антонина (з жахом дивиться на його). Живою?!

Кривенко. А ти якою хотіла б убить? Мертвю?!

Антонина. Господи!!

Кривенко. Слухай, ти не раз казала мені, що хочеш і можеш бути чесною з собою. Скажи: невже, будучи чесною з собою, будучи в гармонії зі своїм розумом, серцем, досвідом, ти можеш родити і лишить жити таку дитину, як наша?.. Невже тебе не проймає сором, що твоя дитина буде така? Невже тебе не бере гнів, що ти *не хотіла* її, а хтось, якась сліпа сила нахабно, без твоєї згоди втелющила її? Почекай!.. А розум, досвід твій нічого не говорять тобі, не говорять, скільки ще страждань і нам, і дитині буде через неї? Ні? Ти подумай: вона в'яже нас все життя!.. Шматочок живого м'яса в'яже дві свідомі істоти! Насильно, наперекір усьому! І я повинен скоритись цьому? Через що? (Лято). Та не можу я, чортяка його забери! Не можу бути рабом сліпого інстинкту! Краще ніякої, ніж така дитина!..

Антонина (з гнівом). Та яка дитина? Яка вже така наша дитина буде? Родяťся її від алкоголіків, сифілітиків, туберкульозних, родяťся в тюрмах, на каторгах... І ніхто своїх дітей не убиває. Боже! Убить живою... живою убить свою дитину!.. Да, я була нечесна з собою, коли згоджувалась на викидиш. Але я мучилася за це, я добре заплатила за те... І щоб я, виносивши його в муках, бачивши вже його, сама задушила?! Та я перша пішла б дивитись на таку матір, яку вішали б за це! Перша б роздерла її глотку, підлій!

Кривенко. Значить, ти проти всяких таких викидишів, коли вони навіть лікарями приписуються?

Антонина. То інша річ... Там грозить життю матері, її здоров'ю, дитині.

Кривенко. Хм! Там законом дозволено... А тут не грозить дитині, матері, батькові, громадянству?

Антонина. Чим? Чим — громадянству?..

Кривенко. Тим, що дамо йому дегенерата...

Антонина. Якого дегенерата? Через що?

Кривенко (дратуючись). Фу ти, чорт! Я не розумію тебе: через що ж ти хотіла робить викидиш?

Антонина. Я не хотіла цієї дитини.

Кривенко. Через що ж ти її не хотіла? Клопоту матеріального боялась?

А н т о н и н а . Клопіт мені не страшний... Я не хотіла її, бо почувала себе хворою. І наші відносини такі... (Змовкає).
Чу? Правильно. І ти хвора, і я хворий.

Кривенко. Ну?.. Правильно. і ти хвора, і я хворий. І відносини наші не такі, і матеріально ми не можемо... Правильно. Ну, так чого ж ти хочеш? Хочеш бути, як всі «порядочні»: родилася дитина, ну і чорт з нею, хай уже живе, раз трапилася така неприємність? Не вбивати же його, мовляв, хотіть і буде й ії погано і другим... Та що ти собі думаєш, що таке дитина? Це — людина! Розумієш ти? — Лю-ди-на! Це — людськість, про яку всі так турбуються... Щоб чботи робить, для цього готуються, вчаться, а дітей роблять випадково, як попало, не думаючи, як скоти... «Дітей родить кому ума не доставало!» Від сифілітиків, туберкульозних, мовляв, родяться, і ніхто своїх дітей не вбиває. Ах, подумаєш, яка заслуга! Я, принаймні, такої заслуги од себе не хочу! Я не можу свідомо родити каліку-дитину. Не можу. Та і в чому, власне, весь страх: в тому, що ти зробиш шматок живого, несвідомого м'яса мертвим чи в тому, що даси цьому шматку зробиться людиною і примусиш на страждання його і інших? В чому? Одповідай!

В чому? Одповідай!
Антонина. Годі! Я не можу... Дай мені спокій... Хоч
хвилину... Чи єті замість одповіді — «дай мені спо-

Хвилину...
Кривенко. Ну, от! Замість одповіді — «даї мені спокій!»... Де ж твоя чесність з собою? Це ж не чесність, а рабство, покірність темному, сліпому, животному інстинкту матері. Чесність з собою — це гармонія думок, почувань, досвіду, це — сила і цільність. Я думав, що ти, дійсно, можеш бутъ такою, і через це сказав тобі про свій намір. Спершу не хотів. Рішив сам усе взяти на себе. Убив, і все. Знав, що ти будеш мучитись. І тому був «спокійний». Але ти надумала інший вихід. І через це я мушу тобі сказати мій вихід. Я не можу допустити, щоб ти вмерла. Чуєш? Це абсурд! Розумієш?! Це — не боротьба, а трусість. Замість того, щоб боротись з перешкодами, ти заплещуєш очі і кидаєшся в яму, темну, смердючу — в смерть. Це — не боротьба. Боротьба — в житті, а не в смерті, бо смерть — кінець усього... І яка рація? Яка потреба? Ти подумай: коли ти з морального боку вважаєш убивство дитини злочинством, то самовбивством ти робиш удвоє злочинство: убиваєш і ту саму дитину, і себе. Чуєш: удвоє злочинство!

Чуєш: удвоє злочинство!
Антонина. Я за його розплачусь своїм життям...
Кривенко (безсило). Ну що ти їй скажеш?! Але
ж в цій розплаті і є ж з твого погляду злочинство?
Антонина. Я вмираю, і мені все одно... Я благаю тебе,

Кривенко (безсило). Ну що ж ти в цій розплаті і є ж з твого погляду злочинство? Аntonina. Я вмираю, і мені все одно... Я благаю те

Антонина. Я вмираю, і мені все одне... я сліга

годі, я не зміню своєї постанови, можеш бути спокійним: дитини у тебе не буде. І годі! Ради бога!..

Кривенко (разводит руками). Що ти їй скажеш? (Ходите).

Антонина схиляє голову на спинку канапи й непорушно сидить. Довгі мовчання.

Кривенко (зупиняючись, жагуче, гнівно). Але ж це — абсурд! Це не вміщається мені в мозку! Навіщо.. Ну, ти подумай: ти хотіла вбить дитину в чотири, в три місяці, через що ж не можна зробить цього в десять місяців? І тоді ж, і тепер вона жива? Через що?

Антонина (безсило, тихо). Я прошу тебе, годі!

Кривенко. Та не можу я! Цього не буде! Це — не вихід!

А н т о н и н а. Що тобі? Тобі ж краще буде. Ну, й при-
мирись з моєю смертю. Все одно забудеш через тиж-
день...

Кривенко. Не в цьому річ, а в тому, що безглуздя робиться! Все — логіка, чуття свого «я», досвід говорять за те, що дитина не повинна жити. *Дитина*, а не хто інший. І через щось, для чогось помирає ще одна людина! Людина, а не шматок м'яса! Безглуздя! На все наплювати, на власну мораль, на людей, на своє навіть життя, і все для темного, сліпого інстинкту! Ради його, вдумайся ти, ради цього деспота твого ти готова дати людям нікчемного товариша або ж одніять у їх молоде, потрібне життя.

Антонина. Я нікому не потрібна.

Кривенко. Неправда! Ти жила уже, ти ввійшла в процес життя, ти зв'язана з ним многими нитками. І рвать їх — це руйнувати, гальмувати хід житті ...

Антонина. Ні з чим я не зв'язана і нічого не руйную.
Кривенко. Ну, що ти будеш казати її?!

А н т о н і н а (скіпівши). Та що тобі треба від мене? Що? Я не вб'ю своєї дитини! Ти — безумець. Да, да! Всякий тобі це скаже! Ніхто не оправдає твого безумства! (*Випрямляється, з ненавистю, погрозливо і сильно*). І спробуй тільки зробить це! Спробуй!.. Без жалю одправлю на каторгу! Яке ти маєш право рішать, яка вона буде? А може, вона в двадцять раз лучче тебе буде? А може, з неї геній вийде? Тобі треба червоних шок... Що ти за бог такий, всезнаючий?..

Кривенко. Досвід людей, наука знає це...

А н т о н и н а . Неправда! Цього наука ще не може сказати! Фізичне виховання... Можна з самого початку робити мокрі обтирання... Водолічиння... Взагалі пильнувати. Але ради бога, благаю тебе, буде про це! Я вже не можу. Я сказа-

ла, і не зміню... Не бійсь, я помру так, що ніхто не здогадається, що я вбила себе. Не завдам тобі клопоту...
Кривенко (тихо). Ти розумієш, що ти ображаєш мене?

Антонина. Ох, господи! (З риданням). Я його ображаю!.. Стільки образ, стільки мук мені дав, і я його ще ображаю! Ну, уже скоро... Годі! (Плаче з мукою і одчаем).

Кривенко (ходить великими, важкими кроками, згорбивши). Сідає біля неї). Годі, Тосю. (Пауза. Тихо обнімає). Ну, годі ж... Бідна моя, хороша!.. Я ж розумію твої муки, всім серцем почиваю й признаю їх.

Антонина (ще голосніше ридав). Не треба!.. Мовчи... Лучче будь жорстоким... Мовчи...

Кривенко. Не можу мовчати, бо мовчання буде брехнею... Не можу. Але що ж робить? Ну, годі, риданням не можеш... Ну, годі ж... У тебе одно средство — плакать... Та смерть ще. Будь же чесна з собою. По-твоєму — дитина може вийти здорововою, ти переконана, що можеш виховати її корисною для людей, убивати вважаєш злочинством, ну так і роби ж так. Навіщо ж твоя смерть? Роби в згоді зі своїм чуттям і розумом. Яке тобі діло до мене, до того, як я думаю? З собою будь чесна, а не зі мною. Борись зі мною, докажи мені, що я — безумець, що ти права. Роди дитину, викохай її і, може, справді, твоя правда буде. Не вважай на мене. Я зараз думаю, що з неї не вийде генія. Я переконаний, що буде дегенерат. Я не хочу цього. Дитина ця — насильство наді мною. Так я через це повинен помирати? Де логіка? Нічого подібного! Я буду боротись! Може, ѹ у мене є батьківський сліпий інстинкт, може, ѹ мені важко обижать його, але рабом його я не буду! Ти думаєш, що я неправий, — борись зі мною. Докажи. Але не словом тільки...

Антонина. Я боротись не можу... Одна думка, що ти можеш прийти й убити дитину, це однє може мене з розуму знести. Я кожну хвилину буду тріпотіти за неї. Ні! О господи!.. Ше таку питку взяти на себе... Ні! Нізащо!

Кривенко (пильно, понуро дивиться на неї). Потім ходить. Пауза. Зупиняється і, напружено думаючи, стоїть.

чого без твоєї згоди не зроблю.

Антонина. Моеї згоди ніколи не буде!

Кривенко (якийсь мент мовчки дивиться на неї. Ти-хо). Значить, я ніколи нічого не зроблю.

Антонина. Одмовишся? Покоришся? Ти?! Не вірю...

Не вірю — ти говориш це, щоб спасті мене?

Кривенко. Я коли брехав тобі?

Антонина. Ніколи. Но в даному разі ти можеш вва-

жать за можливе збрехати. (Допитливо дивиться на його). І навіть за потрібне...

Кривенко (усміхається). Твій інстинкт робить тебе прозорливою. Занадто лише...

Антонина. Ти покоришся?

Кривенко. Я не знаю, що буде... Може, я примирюсь з тим, щоб ця дитина була вроді *memento*, щоб була живим нагадом, як не треба робить... Може, я найду в цьому і гарні боки і примирюсь. Я знаю?.. Знаю одно, що смерті твоєї допустить не можу. Це абсурд, більший за дитину. Я вибираю менший.

Антонина (злісно). Ти лукавиш! «Memento»! Не вірю я тобі. Ти украдеш дитину. Не вірю! Ні, ні, нізащо! Я з ума зайду... Хай я — самка, хай це — сліпий животний інстинкт, я помру за його... Годі! Не можу! *Memento!*..

Кривенко. Даю тобі слово...

Антонина. Не вірю! Ха!.. Знати, пам'ятати кожну хвилину, що ти привела на світ якесь страховище, якесь *memento*... Господи! (Ридає).

Кривенко (нетерпляче). Так це ж я так думаю! Я, а не ти! Яке тобі діло до мене? Ти думаєш, що генія приведеш. Ну так чого ж ти плачеш! А коли ѹ ти віриш, що це буде страховище, то перебори свій інстинкт і знищ дитину.

Антонина (випрямляєчись, витирається). Годі! Покинемо. Цього не буде. Більше ні слова.

Кривенко. Ну, от! Тільки дійди до цього інстинкту, і наче об стіну горохом, все к чорту розлітається. Я тебе питую, чи ти можеш... (В двері стукають).

Входять Орися, Паша і Бурчак.

Орися (прудко й пильно озирнувши Антонину і Кривенка. Весело). Славна погода сьогодні надворі, Тосю! Вам треба погулять...

Антонина (понуро посміхається). Я таки погуляю. (Вмить щось придумавши). От, панове, цікаву історію розказав мені зараз Василь Маркович. Хочете послухати? Слухайте.. А кислого купили, Орисю? І коняку? Чудово! Ми справимо дівич-вечір! Давайте... (Схоплюється і підбігає до їх). Одіткніть, Семене Петровичу!

Бурчак. Антонино Павлівно, вам, ѹ-богу, не можна...

Антонина. Ого! Мені якраз тепер усе можна! Ну, слухайте, я вам розкажу історію... Прецікава!

Орися шепотом щось питає у Кривенка. Той стискує плечима.

Паша (сердито). Ви, Антонино, лягайте і лежіть. А то ми вас зв'яжемо. Що це за каценямер!

А н т о н и н а. Як, як ви сказали? Ха-ха-ха! Каценямер... Це сюди не підходить... Але слухайте... В одному городі... Це було в якійсь газеті. В одному городі один батько задушив свою малу дитину, місяця чи двох. Це неважко... Задушив через те, що вона родилася не такою, як йому хотілось?

П а ш а. Що значить «не такою, як йому хотілось»?

Кривенко прудко глянувши на Антонину, ходить по хаті.

А н т о н и н а. Ну, він хотів, щоб вона вийшла розумна, гарна, здорована, а йому здавалось, що вона буде дегенератом. Він взяв і задушив її.

П а ш а. Тільки через те, що йому здавалось? От це стерво так стерво!..

О р и с я (*лініво розвалюючись на канапі*). Фі, Пашуню, які виражанси!..

П а ш а. Ну, а мати ж що? Вона любила цього убивця?

А н т о н и н а. Вона його любила. Але взяла і передала поліції. Був суд, і його засудили на каторгу.

П а ш а. Я б його, анафему, на власних його жилах повісила!

К р и в е н к о. Хоть би ця дитина дійсно вийшла дегенератом?

П а ш а. Все одно! Родив, то й май! А то люблять кататись, а саночки возить — ні... Ну, ша! Пашка сказала.

А н т о н и н а. Ну, а ви, Семене Петровичу? Що думаете?

Б у р ч а к. Я? Мені здається... Я, звичайно, не можу рішати... Але мені здається, що цей добродій нарушив першусього право кожної живої істоти на існування... (*Прокашлюється*). Да, це раз...

О р и с я. Швидше, швидше!

Б у р ч а к. Це раз. А вдруге, він, мабуть, був ненормальний, патологічний тип, з порушенням і навіть, коли хочете, атрофованим батьківським інстинктом. А то і просто божевільний. Тоді його не на каторгу, а в божевільню. Я, ровельник, зуміється, не юрист і не психолог...

О р и с я. А тільки хімік...

Б у р ч а к. І, так сказати... з погляду науки. Але, звичайно, оправдати не міг би... (*Витирає долонею лоб*).

А н т о н и н а. Ну, а ви, Орисю? Що скажете?

О р и с я (*потягуючись*). Я? Про цього добродія? Нічого.

А н т о н и н а. Як «нічого»?

О р и с я. Нічого. Може, й так, може, й ні. З погляду одного принципу — добре, а з погляду другого — погано. А я не знаю, як зробила б...

А н т о н и н а (*зло*). І могли б убить, може?

О р и с я (*жорстко*). Хто його эна. Може, й убила б, якби

хотілось. Переважило б друге хотіння, не убила б. Не знаю.. Во всяком разі не роздумувала б, погано це чи ні з морально-го чи принципіального боку...

К р и в е н к о (*до Антонини*). Так само, як ти.

А н т о н и н а. Як я??

К р и в е н к о. Розуміється. Сліпий інстинкт чи сліпі бажання... Не все одно? Ну, мені треба йти... Отже, Тосю, ти не міняєш?

А н т о н и н а. Не знаю. Останься. Справимо дівич-вечір, тоді скажу.

К р и в е н к о. Ні, я не можу. Бувайте здорові!

В с і. Бувайте.

А н т о н и н а. Ну, а ми, значить, будемо коняк пить! Правда, Семене Петровичу?

Б у р ч а к. Щодо мене, то я не радив би...

О р и с я. Принципіально?

Б у р ч а к (*уперто*). Хоч би й принципіально.

А н т о н и н а (*піднято, нервово регоче*). Та не встоїте ж, Семене Петровичу! Не тратьте краще сили, пускайтесь на дно!..

Б у р ч а к. Мені здається, що коли сам не маєш цього принципу, то все-таки можна поважати його у других. І не робить насильства...

О р и с я (*навмисне despoticino, розвалюючись*). А я хочу, щоб ви пили!

Б у р ч а к (*м'ягко, з ніжківством*). Як вам хочеться, то ви й пийте собі. А мені не хочеться.

Кривенко ніби чистить бріль рукавом, задержується і слідкує.

О р и с я. Неправда! Хочеться, тільки принцип не дозволяє! Пийте! Одчиняйте пляшку — у вас ножик з штопором. Одчиняйте.

Б у р ч а к. Одчинить я можу, а пить не можу...

А н т о н и н а. Він ще упирається! Ха-ха-ха!.. Плюньте, Світове питання!

Паша хмуро стоїть коло піаніно й двома пальцями задумливо бере акорди.

Б у р ч а к (*одчинивши*). От... Уже...

О р и с я. А тепер налийте в склянку і випийте раніше всіх.

Б у р ч а к. Я не буду пить. (*Похмурюється, одходить до туалету і закладає руки за спину*).

О р и с я. Не будете? (*Злобно, скажено скоплюється*). Не будете?! Я вас питаю: не будете?

Б у р ч а к (*зі зляканим непорозумінням*). Орисю Михайлівно!..

Орися. Ні?? Останній раз: ні? Ну? Швидше!
Бурчак (похмурюється, закусує губу, рішуче іде до столу, наливає коньяку і випиває. Випивши, помалу ставить склянку на стіл, опускається на стілець і тихо говорить)
Негарно, Орисю Михайлівно...

Орися. Плювати! Так їх, по мордам, проклятих істуканів!

Кривенко (усміхаєчись). Із принципу не п'ю. Бувайте! (Кланяється й іде до дверей).

Антонина. Прощай, Васю! Лийте й мені, Орисю! Паша, ідіть ближче!
Кривенко по словах «прощай, Васю» озирається і уважно дивиться на неї.
Виходить.

Орися (злобно до Бурчака). Ну, чого насупились?
Смійтесь! Я хочу, щоб ви сміялись. Танцуйте!

Антонина (з нервовим реготом). Давайте разом, Семене Петровичу! Чого журиється? (Хапає склянку і, розхлюпуючи, піднімає). Будем пить!.. Орисю, беріть! Шо там! За погибель істуканів! Урра!.. (П'є, потім штурляє склянку додолу і регоче).

Орися хмуро і злісно п'є.

РОЗДІЛ III

Ательє Кривенка. Обстановка убога. По стінах картини, етюди, одяг. Умивальник в кутку. Під лівою стіною ліжко, під правою долі, під вікном, простелена шкура, в головах якої подушка. Посередині хати стіл, уставлені пляшками з вина, пива, горілки; склянки, тарілки, папір від закусок. В задній стіні двері в сині. Коло столу стоїть мольберт, лицем назад. Біля його сидить Кривенко; він без піджака, в вишитій сорочці, підперезаний широким чорним поясом. Крім нього, в ательє Антонюк, сам прислухаючись до згуків. В брилі.

Піддубний і Чупрун. Всі сидять за столом. Антонюк — ясний блондин з холодними очима і дуже червоними губами. Уважно й серйозно єТЬ. Піддубний сидить верхи на стільці. Довге волосся, худе лице, сирий рипучий бас. Чупрун — меланхолічно-сумно брењка на бандурі, сам прислухаючись до згуків. В брилі.

Піддубний. Безумовно, чудова річ! Безумовно!
Кривенко (лініво). Правда, я — талан?

Антонюк мовчки зирка на його.

Піддубний. Ви геній! Це я вам без жартів кажу. Хоч в морду мені плюньте... Такої картини ще ніхто не намалював. І не намалює! Безумовно! Без-зу-мовно не намалює! Це — картина, яка...

Кривенко (насуває на лоба Чупрунові бриль, з чудною посмішкою до Піддубного). Правда, не намалює?
Чупрун (кірко, вправляючи бриль). Не треба...
Піддубний. Нізащо не намалює! Це вже хай собі як

знають, а не намалює. Хоч в морду мені плюньте! Це картина, яка...

Кривенко. Невже? (Знов насуває бриль Чупрунові). Чупрун (кірко). Ну, не треба...

Кривенко. Значить, вип'ємо. Правда? (Бере в руки одну пляшку). Коньяк... Не хочу коньяку. Хочу простої... (Струшує другу пляшку). Порожня... Жаль. А я ще не п'яний. Чуєш, Антонюк? Я ще не п'яний.

Антонюк. Я більше грошей не дам.

Кривенко. Талантові — й не даси?

Антонюк. Навіть генію.

Кривенко. Так... Ну, так Піддубний дасть. (До Піддубного). Правда?

Піддубний. Гроші? Зараз! (Хапливо лізе в кишеню, виймає гаманець і робить заклопотане лицє). Хм! От свинство!.. У мене зсталось тільки два рублі. А мені ще треба...

Кривенко. Плювати, давайте два! Ну, нічого, давайте. Оддам. Зараз прийде мій закажчик, візьму й оддам. Зараз... (дивиться на годинник) без четверті три. В три повинен прийти. Чудовий закажчик! Неодмінно хоче бути похожим на Шевченка... Маю заказ від його: вивіску і патрет. Гроши, значить, будуть.

Антонюк. Вивіску?

Кривенко. Та ще яку! Бик, свиня і баран, а навколо ореолом його фамілія із ковбас. А над усім вроді корони сальтісон...

Антонюк (строго). Дурня валяєш!
Піддубний (з непорозумінням). Сальтісон?

Кривенко. А потім патрет його... Обов'язково щоб був похожий на Шевченка. Принесе навіть такий самий кожух і шапку, як у Шевченка. І зроблю! Чого геній не зробить! Правда, Чупрун?.. (Насуває йому бриль. Чупрун не поправляє вже і так і зостається). І пречудово вийде! Він теж вірші пише. Обіщав сьогодні принести свої твори. Називається «В чарах кохання». Назва украдена, але якраз підходить до його. Ну, вірите тепер, що оддам? Давайте. Пошлю ще за монополькою. Хочу бути п'яним...

Піддубний. Чекайте. Я не розумію, навіщо ж вивіска?

Кривенко. Подобається мені цей жанр. А які ковбаси вибудут! Ну, давайте.

Чупрун. Та дайте, Піддубний! Боже мій, який народ...

Піддубний. Господи! Та хіба я... Будь ласка, ось... Всі!

Кривенко (посміхаєчись, помалу встає). Ну, так ви почекайте, я зараз. Пошлю по горілку... (Виходить).

Піддубний (до Антонюка). Та невже він вивіски малює?

Антонюк (жуючи). Умгу!
Піддубний. Та навіщо ж?
Антонюк. Це вже ви його спітайте.
Піддубний. От так штука!

Антонюк (утираючись). А мені все-таки цей жанр подобається.

Піддубний. Який? Вивіски?

Антонюк. Ні. Жанр вгощення. Здається, він запросив нас сприснуть його картину?

Піддубний. Ато ж.

Антонюк. А скільки у вас позичав на це?

Піддубний. П'ять.

Антонюк. Та у мене вісім. А у вас, Чупруне?

Чупрун. Ай, боже мій! Ну навіщо вам оце... От народ!

Чугунний ви народ, їй-богу...

Антонюк. Для статистики, олов'яний ви чоловіче...
Здається, і у його п'ять. Ітого тринадцять та п'ять — вісім надцять.

Чупрун. Ну, ю вісімнадцять. То що? А картина?

Антонюк. Котику мій, не в суд і осужденіє говорим
Картина чудова, тільки чим же ми винні в цьому? (До Піддубного). А сто рублів не просив позичить? Ні? У мене просив. В карти, каже, програвся.

Піддубний. Одмовили?

Антонюк. Розуміється. Хотів, було, юому порадити однесті лучче гроші на новий свій твір, який повинен з'явиться... Та ну його к чорту. Обидчивий народ ці генії... Скажи, що покинув дівчину, так таких теорій про вільне кохання закатить, що ю життю не рад будеш... (До Чупруна). Картина, котику, картиною, а свинство свинством.

Піддубний. Безумовно!

Кривенко (входячи). Зараз буде... (Сідає на своє місце). Хочу все-таки переконатись, що можу бути п'янім... (Дивиться на всіх). Про мене балакали? Видно по пиках... Розуміється, хвалили. Одразу помітно. (Посміхається). Заграйте, Чупруне, якоїсь слізної. Та по-зацькому заплачте... Так хороша, кажете, картина? Слухай, Антонюк... Ти от адвокат. А проте, не варто... Ну, Чупруне, що ж ви? Не бренькайте тільки для себе... Художник повинен свою душу вивертати для всіх. Як рукав кожуха. Дивіться, мовляв, як ловко вивернуто...

Антонюк. Да, котику, картина твоя ловко вивернута. Притягує душу...

Кривенко. Правда?

Антонюк. Недурно маєш прихильників. Може покорить чоловіка ю не жіночої нації.

Кривенко. Може, ю тебе покорила?
Антонюк (серйозно простягає руку). Цілком.
Кривенко (не беручи руки). По гроб жизні?
Антонюк. Як знаєш, твоя воля не вірить...
Кривенко. Я вірю. Тільки яку душу покорила. ту, що в грудях, чи в кишені?

Антонюк. Хм!

Кривенко. І я кажу «хм»! Ні, справді, слухай, якби, скажімо, я був засуджений через щось на каторгу, дав би хоч п'ятачок на табачок? Генію? Га?

Антонюк. А ти чого туди збираєшся?

Кривенко. Діло там маю. А ти які справи борониш? Які більше оплачуються?

Антонюк (засуваючи руки в кишені і одкидаючись на спинку з комічною поважністю). Справедливі!..

Кривенко. А яка ознака справедливих?

Антонюк. Надія виграти.

Піддубний (смеється). Безумовно!

Чупрун (сумно). Ех, народ! Боже мій!..

Кривенко. Так...

В двері стукають.

Кривенко (хутко встає). Монополька прийшла. (Підходить до дверей, одчиняє, бере у когось пляшку і пакунок в папері). Єсть. Ану-бо, Піддубний, вибийте, ви — майстер.

Піддубний. Можна. Давайте-но сюди! (Одбиває сургуч). Тепер... Раз, два... Три! (Б'є дном об долоню . Пробка вилітає). Єсть!

Кривенко (підставляє склянку). Лийте. Ще... Ще... Повну...

Піддубний. Та що ви, слухайте...

Кривенко. Лийте, лийте...

Чупрун (дивлячись на їх, сумно). Ех, народ! Ну, ю навіщо ото? Ех, боже мій!.. Налийте вже ю мені трошки...

Кривенко. Браво, Чупруне! За ваше здоров'я! (Підносить до рота і одним духом випиває всю склянку . Кривиться). Паскудно. Давно так не пив... (Розгортає папір , виймає огірок і жадно кусає). Так... Пийте, люди добрі! (Співає). «Пийте, гуляйте, добрі люди...» Не знаю далі... Так кажеш, Антонюк, ті справедливості, де є надія ви-грати?

Антонюк. Іменно ті.

Кривенко. І я так думаю. А тому що буде, то буде, а ти, Марку, грай! Правда, Чупруне? Ех, дайте-но сюди бандуру... (Бере бандуру, пробує . Якийсь мент сидить непорушно . Стрілює головою і співає, ударивши по струнах):

За Сибіром сонце сходить,
гей, там і заходить,
гей, там славний Кармалюка
десь по світі бродить...

(Зупиняється й говорить). Люблю цю пісню. Сильна її сумна... Чудний наш народ: і сильний, і сумний. Мав героїв, і ніхто їх не знав... Все життя любив волю і все життя жив рабом. Утворив багатства пісні і сам її не знає. І ми самі себе не знаємо... Недурно співаємо:

...що діється на Вкраїні
і чи ми діти...

Плачте, Чупруне — серце козацьке... (Б'є по струнах і напівтонічно, напівсерйозно співає):

...що діється на Вкраїні
і чи ми діти...

Антонюк задумливо підтягує.

Кривенко співає далі. Чупрун і Піддубний прилучаються. Всі співають.

Зібралися всі бурлаки
до рідної хати,
тут нам мило, тут нам любо
журби заспівати.
Грай якийсь на бандуру,
бо сумно сидіти,
що діється на Вкраїні
і чи ми діти.
Катерино, вража мати,
що ж ти наробыла:
степ широкий, край веселий
та й занапастила.

Чупрун журливо хитає головою.

Кривенко (раптом смеється). Плюньте, панове! «Все йде, все минає...» (Різко). Все минає! (Кладе бандуру додолу і задумливо кусає огірок).

Всі співають далі.

Кривенко помалу бере ніж, ніби граючись з ним, пробує, чи гострий. Потім лініво встає, підходить до мольберта і зупиняється. Якийсь мент непорушно стоїть, далі спокійно, в'яло підносиТЬ руку з ножем і помалу розрізає картину згори донизу. На губах чудна посмішка:

Всі, зачуши згук розрізаної картини, змовкають і хутко озираються до Кривенка.

Антонюк (схопивши): Що ти зробив?

Кривенко з тою ж посмішкою, апатично, важко підходить до столу, лініво сідає й кусає огірок.

Чупрун (сплеснувши руками). Господи боже мій! Таку картину?

Піддубний (приголомшений). Оце, дійсно!..

Антонюк (сердито). Ти сказився?

Кривенко. Плюньте, панове... Співайте краще. Я вам потім ще розріжу...

Чупрун і Піддубний, підійшовши до картини, шепочуться.

Чупрун. Господи! Якби я міг таку картину намалювати, я б не пив і не їв... все сидів би коло неї... Таку картину!..

Кривенко. А, ну вас, слухайте... Ідіть до столу. Плюньте...

Антонюк (строго). Вона «Майбутнє» називалась?

Кривенко (все більш і більш впадаючи в апатію). Іменно... Весела картинка, правда? Майбутнє завжди маєється веселим... А іноді... іноді не дуже... (Раптом несамовито, скажено скоплюється, з перекошеним люттю лицем б'є кулаком об стіл, зваливши пляшки додолу, і прутко ходить по хаті).

Всі ще більше вражені. Перезираються. Довге мовчання.

Чупрун боязко озирається, шукаючи очима бриль.

Піддубний (обережно перестріває Кривенка). Пане Кривенку, може б, вам спати лягти?

Кривенко (зупиняючись, похмуро зирка на всіх). Вибачте, панове... І не думайте, що я божевільний. А проте, як знаєте...

Антонюк (пильно слідкуючи за ним). Може, ми тебе стісняємо?

Кривенко. Да... Я краще б на самоті... Вибачайте...

Піддубний (клопотливо). О, що ви! Ми розуміємо... Безумовно, що... Бувайте здорові. Вибачте, коли що...

Кривенко мовчки стискує всім руки.

Антонюк (серйозно й діловито). Слухай, запиши: Перехресна, № 3. Злотковський.

Кривенко непорозуміло дивиться на його.

Антонюк. Чудовий лікар по нервовим... Запиши й піди.

Кривенко усміхається.

Антонюк. Нічого, запиши. Сьогодні посміхаєшся, а завтра підеш. Я вже знаю. Перехресна, № 3, Злотковський. До побачення. Я завтра забіжу. (Виходить).

Чупрун і Піддубний. До побачення. (Виходять).

Кривенко ходить деякий час по хаті. Підходить до картини і довго, важко дивиться на неї. Торкає пальцем. Потім, озирнувшись, нахиляється і цілує її.

Різко одходить і лягає на шкуру, бесяло витягнувши руки.
Двері без стуку одчиняються, і входить Козолуп. Товстий, коротенький
чоловічок з куцим носом, товстими червоними щоками, кругленькими оченят
ками Несе в руках клунок

Кривенко (сердито піднявшись). Хто там? А-а, це
ви! (Встає).

Козолуп. Це — я, це я... Доброго здоров'ячка вам
у хаті! Полежуєте? (Дивиться на стіл). Ге-ге-ге! Тут у вас
тєє-то, як його?.. Хе-хе-хе!

Кривенко (нервово-весело). П'янствую! Роздягай-
тесь. (На клунок). А це кожух і шапка? Такі ж самі?

Козолуп. Такі саменькі... Прямо як дві каплі води...
Уже нічого не пропустив. Тільки знаєте, що я надумався?
Оце я приміряв і дививсь на Шевченка... Так ніс у мене ніби
трохи не таїй... Га? Як ви думаете?

Кривенко (серйозно). Нічого! Ніс підправимо Все
підправимо. Ніхто й не скаже, що то ви...

Козолуп. Е, ні! Ви вже так зробіть, щоб похоже було

Кривенко. А ми підпишемо: «Степан Софронович
Козолуп, ковбасник і письменник України». Шикарно вийде?

Га?.. Підписано ж під Шевченком?

Козолуп. Ну да, воно, звісно, не без того... Тільки
все-таки... як би так, щоб, значить, всяке знато, що то — я...
Ну, скажемо, хто читать не вміє...

Кривенко. І той угадає... Одягайте кожух. Поди-
вимось.

Козолуп (постішно розв'язує клунок. Одягає кожух).
Трохи душно тепер. Ну, та потерпіти можна... Отак... У Шев-
ченка отут ніби трохи розтібнуто...

Кривенко. Зараз побачимо. (Знімає з стінки портрет
Шевченка і ставить поруч з Козолупом). Тепер сядьте. Шап-
ку одягніть. Отак. Зсуньте на лівий бік. Чудово. (Одходить
трохи назад). Не руштеся. Похмурте брови... Побільше важ-
ності. (Козолуп надуває щоки, хмурить брови). Так. Тепер
зовсім, як рідні брати... Тільки ось що я вам скажу, вийшли
краски в мене зараз, прийдеться вам дати мені ще грошенят..

Козолуп (чується). Хм! Це вже не той... Ні патрета,
ні вивіски ще, а гроші давай.

Кривенко. Це називається аванс, дядю...

Козолуп. Та то вже собі хай, як хоче, називається,
а гроші грошима.

Кривенко. Та й не мало: сто рублів.

Козолуп (прудко встаючи). Сто рублів?! Та бійтесь
бога, за віщо?

Кривенко. За патрет.

Козолуп. Без вивіски?

Кривенко. Ну, хай з вивіскою. Тільки свого імені
підписувати не буду. І нікому ні слова, що я малював. Добре?

Козолуп. Е, без підписи! В тім вся й штука, що це *ви*
намалюєте... Що за диво, як якийсь там маляр накває.

А то звісний чоловік... Усякому любопитно.

Кривенко. Так. І з ковбас вашу фамілію зложить?

Козолуп. Атож... Воно, знаєте, заніматально полу-
чається... У мене єсть такі мої стішки на це...

Кривенко. І сальтісон зверху?

Козолуп. Атож... Стішки такі... От я вам прочитаю.
(Хутко лізе в кишеню, виймає книжечку). Це я для вас при-
ніс. На пам'ять...

Кривенко. Чекайте. І на сальтісоні написать «малював
такий-то»?

Козолуп (простодушно). Атож...

Кривенко. Це — заніматально. Ха-ха-ха! Й-богу,
це заніматально! Ну, валяйте ваші стішки. Може, вип'єте?
Ні? Ну, валяйте. Це теж заніматально. Знаєте що? Ми на
сальтісоні напишемо ще й стішки... Га? Як ви думаете?

Козолуп (заклопотано). Да, це заніматально... Ну, от
ви слухайте. (Розправляє вуса й читає):

Гей, хто знає яке горе,
хай мене спитає,
хто горілку випиває,
ковбасою зайде,
ковбаса і чарка наша —
то у світі згода...

Кривенко (рекоче). Але ж це чудово! Це — незрівнян-
но! Слухайте, та ви — талант! Ви за пояс Шевченка заткну-
ли...

Козолуп (скромно). Ну, Шевченка не так-то легко
заткнути за пояс...

Кривенко. Ви думаете? Але ви заткнули! Й-богу!
Ми неодмінно напишемо ваші стішки на сальтісоні! А під
низом напишемо: «Стішки писав С. Козолуп, а сальтісон
малював В. Кривенко». Правда?

Козолуп (захоплюєчись). А кругом трошки зеленого
гарніру...

Кривенко. Верно! Обов'язково гарніру, петрушки, ци-
бульки... За-ні-матально!

Козолуп. Тільки... багатенько це — сто рублів. Га?
Скинули б ви трошки... От взяли ви тридцять, та ще хай уже
рублів п'ятдесят... Отак хіба? Га?

Кривенко. Це за гарнір та сальтісон? Ви думаете,
що другий дешевше візьме?

Козолуп. Візьме! Тут уже один єврейчик предлагав мені усе за сорок. Та я не согласився. Хочу вам дати заробити... Беріть, га? Ой, душно, треба роздягнутись. (*Роздягається і хоче повісить кожух на стіні. Награпляє на порізану картину*). О! А це чого порізали?

Кривенко. Не подобається.

Козолуп. Погана, чи що?

Кривенко. Атож.

Козолуп (*розглядає*). Да... Справді, щось вона не тее... Поганенька вийшла у вас... Я тоже, знаєте, как напишувати стішки та не понравляється, так я їх рву.

Кривенко. А сальтісон?

Козолуп. Ну, сальтісони публіка з'єсть всякі. Хе-хе-хе! Да... А картинка ваша похуже сальтісона... Чи дівчина, чи дитина... не розбереш. Цвіти... Ну, так берете так? Га? Ну,

хай буде ще п'ять! Берете?

Кривенко раптом швидко одвертається, люто стискує кулаки, впивається

зубами собі в руку і так стоїть якийсь мент.

Козолуп. Чуєте? Пане маляре? Га?

Кривенко (*випускає руку, важко дихає. Глухо*). Скільки, значить?

Козолуп. 85, значить.

Кривенко (*прудко повертаючись до його*). Ось що: мені треба сто рублів. Можете дати, давайте, не можете — беріть свій кожух і йдіть.

Козолуп здивовано дивиться на його.

Кривенко. Це мое останнє слово. Ну?

Козолуп. Оце так... Та хоч з вивіскою?

Кривенко. З вивіскою.

Козолуп. І підпишеться?

Кривенко. І підпишусь, і розпишусь... і... (*Хватає себе за чуб, але зараз же пускає руку*). Голова мені болить. Козолуп. Це, видно, горілку з пивом ви пили. Надався під час оддельно пить...

Кривенко. Ну, даєте? Ни?

Козолуп (*чувається*). Та що з вами будеш робить? Хай вже по-вашому... Тільки щоб уже й стішки... А потім, знаєте, якби ще так, щоб на патреті книжечку оцю мою примостили... (*Виймає гроши*). Як ви думаете?

Кривенко. Хоч і на вивісці, що хочете й де хочете.

Козолуп. Ну, значить, так... (*Подаючи гроши, хитро зазирає в лицє*). Получайте... А не обдурите? А то, бува, гроші візьмете, та й шукай вітра в полі... Воно, конечно, аванс, ну, все ж таки... Ну, ну, жартую. Ех, гроши!.. Ну, купуйте краски та за роботу... Значить, завтра в цей час? Добре. Так

хай же лежать у вас мій кожух і шапка. Прощавайте! Голова болить? Це пиво з горілкою. Розписочку б з вас... Ну, та між українцями і так уже буде... Свої люди. Бувайте здоровенькі!

Кривенко. Бувайте.

Козолуп виходить.

Кривенко бере кожух, шапку, книжку і штуряє все в куток. Ховає гроши в кишеню і лягає на шкуру, взявши з собою бандуру. Похмуро-задумливо бере акорди. Часом злобно усміхається і крутить головою.

Стукають.

Кривенко (*незадоволено повертає голову й кричить*). Ввійдіть!

Входить Орися. Гарно одягнена Здивовано зупиняється. Помалу протягує.

— Одна-а-че! (*Озирає кімнату, стіл, підлогу, і Кривенка*).

Кривенко мовчки бренякає.

Орися (*ступає далі й, глянувши на порізану картину, з страхом зупиняється*). Що таке?!

Кривенко мовчить, з нудьгою кривиться і бренякає.

Орися (*сердито, гаряче*). Я вас питаю, що це таке?!

Кривенко (*грубо й злісно*). Муфта!

Орися. Що?? (*Зрозумівши насмішку, гнівно блискає на його очима. Тихше й спокійніше*). Я вас питаю, хто порізав картину?

Кривенко. Я.

Орися. Навіщо?

Кривенко (*раптово одкладає набік бандуру, мовчки встає, підходить до картини, зриває її з мольберта й штуряє в куток*). Сідайте. (*Оходить назад і лягає*).

Орися (*здивовано, пильно слідкує за ним. Потім теж мовчки іде до картини, бере її, знову ставить на мольберт і роздивляється*). Це та... «Майбутнє»?

Кривенко (*тоном, щоб одчепитися*). Да.

Орися (*довго дивиться на картину. Тихо*). Вона радістю свою всмоктує в себе душу...

Кривенко (*з мукою*). Орисю! Я вас прошу, покиньте. Штурніть її туди.

Орися довгим, пильним поглядом дивиться на його, потім бере картину, односить її в куток і обережно ставить лицем до стіни.

Кривенко, не повертуючись, скоса зиркає на неї й бренякає.

няється у себе). Н-н-ні... Зараз не хочу. Не знаю, може б, тоді захотіла.

Кривенко (лініво одкидаючись назад). Заспокойтесь. Я цього не схотів би.

Орися. Я й не турбуюсь. Через що ж ви уже не можете дати слави?

Кривенко. Тося, мабуть, жде вас?

Орися (злісно). Я вас питаю, ви одповідайте! І сама піду! Без натяків. Фу! Які ви гидкі всі, принципіальні! Який чорт з ваших принципів, коли ви тільки рюмсаєте й мучитеся від них? Для чого ж вони тоді? Від всього відмовляються, женуть всяку радість, всього бояться, жаліються... Во ім'я чого ж? Во ім'я якогось дальшого, майбутнього, яке, може, ніколи й не буде. Фу ти, дурні!

Кривенко. А ви самі одмовляєтесь від близчого во ім'я дальшого?

Орися. Я?? О, вибачайте.

Кривенко. Для чого ж ви оселились з Тосею, терпите всякі неприємності, слухаєте мої грубості?

Орися. Так мені хочеться.

Кривенко. Ну, і нам так хочеться.

Орися. Неправда! У вас ще, крім Хотіння, є Страх! Ось вам хочеться обніять мене, цілувати, милувати. Хочеться! Я по очах ваших завжди бачу. А ви цього не робите. А мені захочеться і зроблю.

Кривенко. Так чого ж ви не робите?

Орися. Що?

Кривенко (глухо). Та от хоч би обніять мене, цілувати, милувати?

Орися. Думаете, не зроблю? Ну, нате! (Обнімає і жагує цілую лоб, щоки, губи).

Кривенко скажено стискає її, кладе на коліна собі лицем догори і, нахилившись, впивається поцілунком. Потім зразу підводить її, садовить і, трудно зіткнувшись, одкидається головою на подушку і проводить рукою по лицю. Орися припадає головою до грудей йому і лежить. Потім розстібає комір сорочки його і цілує. Підводить голову і глибоким поглядом дивиться в очі йому. Кривенко не рушиться. Вона знову мовчки впивається поцілунком в тіло і знову підводить голову і дивиться в лиці. Цілує й дивиться. Все частіше, все з більшою жагою.

Кривенко (тяжко дихаючи, хрипло). Орисю!

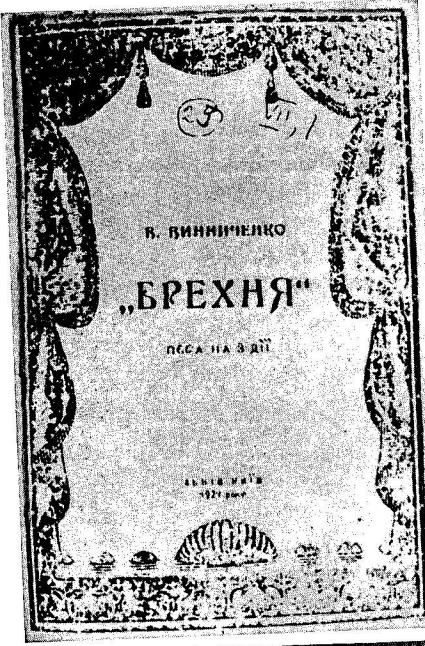
Орися (з жагучою, ніжною готовністю витягуючи лиць до його). Що?

Кривенко важко дихає, хватає її руку, душить, тягне до себе, одпихає знов притягує.

Орися безвольна; ослабле тіло покірно посувается за ним; дивиться на його затуманеним поглядом.

Фотопортрет В. Винниченка. 1920-ті роки.

Обкладинка п'єси «Брехня». Львів. 1925.

Сцена з вистави «Чорна Пантера і Білий Медвідь» (перша дія) в Студії мистецького слова Нью-Йорк. 1980. Зліва направо: Рита — Лідія Прокоп, Корній — Лев Волянський, мати — Лідія Крушельницька.

Кривенко (ралтом одпихає її, сідає і рішуче стріпувє головою). Не треба!

Орися (з злою жагою). Треба!

Кривенко (таким же тоном). Не треба!

Орися. А я говорю тобі, треба! Чуєш, ти?! (Присувається більше, обнімає). Треба, кажу тобі! Не будь безумцем! Я дам тобі сил... Я запалю тебе... Ти будеш могутнім... Ти даси людям красу нашої радості. Чуєш? Що буде, ти не знаєш, а зараз є щастя... Бери ж його! Бери, треба! (Розриває сорочку його і палко, жагуче цілує, пригортаючись).

Кривенко шалено стискує її, впивається поцілунком і зараз же встає, посадивши її. Важко ходити по хаті, застібаючи сорочку.

Орися (сидить недвижно, спершів рукою на підлогу. Помалу поправляє зачіску, встає, піднімає капелюх і одягає. Підходить до Кривенка і, простягнувши руку, сумно й ніжно говорить). Спасибі...

Кривенко. За що?

Орися (усміхнувшись). О, не за те, що ви такий благоразумний. За радість переживання, за хорошу хвилину...

Кривенко (якийсь мент дивиться на неї). Ех, Орисю! Якою хорошою ви можете бути!

Орися (просвітлівши). Хіба? (Хоче щось сказати). Ну, нічого!.. Треба йти, Тося жде... До побачення! (Стискує руку).

Кривенко, не випускаючи руки її, дивиться на неї.

Орися знов з охочою ніжністю витягує до його лице і жде.

Кривенко (зітхнувши, струшує руку й випускає). До побачення!

Орися (помалу). До по-бачен-ня... (Іде. Вмить озирається). А це ще не кінець! Чуєте? (Швидко ступає до дверей).

В двері стукають.

Кривенко. Ввійтіть!

Антонина (входячи й холодно глянувши на Орисю, стомлено говорить). Ви тут? Я так і знала... Я вас чекала і рішила сама їхати. Ви могли сказати, що вам треба піти, я б Пащу попрохала поїхати зо мною...

Орися. Я на хвилинку зайдла до Василя Марковича. Думала, що ви довго будете. Вибачте, Тося.

Антонина (проходячи вперед). Та нічого... Тільки професору прийшлося дати мені свого лакея помогти доїхати... У мене тепер такі головокруження, що я просто боялась їхати. (До Кривенка). Я на хвилинку зайдла. Маленьке діло єсть...

Кривенко. Сядь, Тося... (Підставляє стілець).

Орися. Ну, а я піду, одішлю лакея і підожду вас на звощику. До побачення!

Кривенко. До побачення.

Орися виходить.

Антонина (*сідає. Підборіддя починає дрижати*). Може, я вам перешкодила?

Кривенко. Тільки, ради бога, не треба плакати.

Антонина швидко виймає хустку і прикладає до лица.

Кривенко. Ну, Тосю! Це, дійсно, як нежить у тебе. Ти б хоч лікарства якогось взяла у лікаря...

Антонина (*підводячись*). Я піду... Вибачай...

Кривенко (*не пускаючи*). Ну, справді ж, Тосю. Ти плачеш від всякої дурниці. Ну, чого ти зараз?

Антонина. Нічого... Вже нема... (*Витирається*).

Мовчання.

Антонина (*раптом*). Слухай, я зайдла до тебе поблакати ще раз. Тільки ти мусиш мені дати слово, що скажеш правду.

Кривенко. Ах, Тосю, як тобі не надокучить ця передмова! Ну, даю тобі слово.

Антонина. Скажи... Да! Професор сказав, що через сім-вісім день... Бенефіс мій... (*Гірко посміхається*).

Кривенко (*невиразно*). Так. Ну?

Антонина. Так от, ти скажи: ти нічого не зробиш дитині?

Кривенко нетерпляче поводить плечима.

Ні, ти мені дай слово. Я не можу... Мене бере такий жах, та-кий жах, що я... не можу. Я збожеволію. Я повинна знати напевне. Інакше краще померти тепер же, поки не пізно...

Кривенко (*тихо, сумно*). Я вже сказав тобі раз. Навіщо піднімати знову? Навіщо ці зайві, непотрібні страждання?

Антонина. Потім, май на увазі, що коли у мене одніять дитину, то молоко може кинутись мені в мозок, і я можу збожеволіти... краще зараз...

Кривенко. Тосю! Ти — неможлива! Говорю ж тобі... I крім того, це — неправда. У багатьох дітей помирають на місяцю, двох, і нікому молоко не кидається... Ну, та про це нічого балакати. Сказав я... Родиш і будеш виховувати. Ти прочитала ту книжку по водолічінню, що я приніс тобі?

Антонина. Прочитала. Я думаю, крім того, звернувшись до спеціаліста по нервовим. Он у Савченків... Які вони обое нервові, а подивись, які діти... Здорові, розумні... Хлопчику третій рік, а уже читає. (*Іншим тоном*). Хлопчик таки буде... Тепер уже нема ніякого сумніву...

Кривенко (*живіше*). Да? Професор сказав?

Антонина. Да. Та я це й без його ще тобі казала. Пам'ятаєш? Що він там виробляє тільки! (*Показує на живіт*). Зразу можна сказати, що хлопець... (*Лице її стає ніжне, м'яке, прояснене*). Васю! Ти не розсердишся?

Кривенко (*проти волі посміхається*). Ну, ні...

Антонина. Знаєш, я хочу назвати його Васильком. Ти будеш Василем, а він Васильком. Ти нічого не маєш проти?

Кривенко (*тихо*). Ні, нічого...

Антонина (*помовчавши*). Господи! От ти говориш: сліпий інстинкт... Я не знаю, може, є сліпий, животний, темний... Але я його, цю маленьку істоту, так люблю уже, такий він мені дорогий, рідний, що... Я, право, не знаю... Ви, мужчини, не можете зрозуміť. Він — мій, розуміш, мої крові, моє тіло, частина мене — нова, дивна... Васю, ти розумієш?

Кривенко (*чудно дивиться на неї*). Да, розумію... Але ми по-різному любимо... (*Сумно-задумливо гладить її по щоці. Вона несміло бере його руку й притуляється до неї лицем*).

Мовчання.

Антонина (*тихо*). Ти будеш приходити до нас. I ми будемо тебе бачити. Я його вивчу бути чесним з собою... О, за це будь певний! Це мені досталось недешево.

Кривенко (*нехотя усміхаєшись*). Навчиш такої чесності, як у тебе? Покірності темним інстинктам?

Антонина. Васю! Це — великий інстинкт...

Кривенко. Ну, добре. Не будемо про це... У тебе гроши?

Антонина. Нема... Я вже в Орисі позичила десять рублів...

Кривенко. Господи, Тосю, як у тебе пливуть гроші!..

Антонина хоче щось сказати.

Знаю, Тосю, ти їх не пропила і не викинула. Але ж треба обмежувати свої панські звички. Зрозумій же, що я не можу так багато добувати грошей... Я весь в довгах, мені ніхто вже не вірить. Колись ти назвала міщенством щитання грошей. Почекай! Міщенство — щитати, коли не заробляєш, але ці гроші, мої нерви, Тосю... I ти ще раз сказала, що я даю тобі гроші од серця. Я добре це пам'ятаю. Так от, Тосю, даю їх тобі од серця, од товариської жалості своєї. Бо боляче дивитись на твої страждання. Я не хочу їх. I знай: не з повинності, не з страху перед мораллю бовтунів... I знай також, що нема у мене ненависті до тебе, і коли в будущому дам

тобі ще страждання, то не по моїй вині, а по вині того, що весь цей час дає нам страждання. Чуєш, Тосю? Запам'ятай ці слова і вір їм — од душі говорю. І більше не будемо нікому про це балакати. (*Виймаючи гроши*). От сімдесят рублів. Більше зараз не можу. Через сім день, говориш?

Антонина. Да. (*Бере і ховає гроши в рідікюль*).

Кривенко. За цей час я встигну ще добути.

Антонина. Тільки ось що, Васю: не приходить ти цей час до мене. Добре? Помогти ти нічим не поможеш, а мені тяжко.

Кривенко. Як хочеш...

Антонина. А як помру, не згадуй, Васю, лихом.. Чуєш? Ну, а тепер я піду... Орися, мабуть, сидить на звошіку і жде. (*Раптом*). Васю... Ти не розсердишся, коли я тебе щось спитаю?

Кривенко з легкою досадою поводить плечем.

Ну, вибачай. Скажи мені, тільки правду. Чуєш? Не бійся, все одно... Скажи: ти любиш Орисю? Ну, скажи щиро, жорстоко, все одно. Ти умієш бути жорстоким...

Кривенко (*сухо*). Дитині від неї мати не хочу.

Антонина. Значить, все-таки щось є? Вона тобі подобається, як жінка?

Кривенко. Тосю! Навіщо піднімати такі питання? Все одно ж...

Антонина. Не сердсься, я знаю, що ти все одно мене не любиш, я знаю, але ти скажи...

Кривенко (*рішуче*). Не хочу сказати. Годі. Можу ж я не одповідати?

Антонина. Розуміється. Як знаєш...

Кривенко (*мягче, беручи її за руку*). Ти занадто цікавишся моїми думками, чуттями. Рахуєшся з ними.

Антонина. Якби ти був чужий мені, я б не рахувалась. А то ти.., Ну, годі.

Кривенко (*натягнуто усміхаючись*). Ну, скажи, невже ти серйозно послала б мене на каторгу, якби я... дитину?..

Антонина (*зразу міняючись, насторожується, нахмурюється*). Ти це навіщо?

Кривенко. Так, питаю... Цікаво.

Антонина (*рішуче*). Без всякого жалю! Навіть на смerte!

Кривенко. Так. Тільки ти не хвилюйся. Я лише тому спітав, що ти кажеш, ніби я близький тобі.

Антонина. Да, ти близький мені, ти дорожчий всіх мені. Да, я люблю тебе. Ну, от люблю, і все! Але за дитину... Ну, не треба. Я вірю тобі! (*Неспокійно зазирає в лиці*)

Кривенко (*твірдо, спокійно*). Чую. І не думай більш нічого про це. Тобі тепер треба бути спокійною.

Антонина. Ну, прощай! Можна тебе поцілувати? Може, не побачимось...

Кривенко мовчки обнімає її цілу. Антонина, прикладши хустку до лица, швидко, розхитуючись і дрібно стукаючи, виходить з кімнати.

Кривенко помалу повертається, деякий час задумливо стоїть, потім іде в куток, бере картину і ставить її на мольберт. Довго дивиться, нахиляється, цілує її, пріпавши до неї, стомлено завмирає.

РОЗДІЛ IV

Картина I

Кімната Орисі. В хаті Антоніна, Орися, Паша, Бурчак. Біля піаніно стоїть колиска.

Паша, зазираючи в колиску, тихо грає. Антоніна, Орися і Бурчак одягнені.

Антоніна досить струнка, лице свіже, освітлене красою ніжності. Стоїть коло колиски, одягає рукавички, зазирає до дитини і весь час нерішуче поглядає на Орисю.

Орися (*перед дзеркалом одягає капелюх*). Ну, Тосю, швидше, швидше! Спізнимось. Терпіть не можу слухать п'есу без початку... А Кривенко піде з нами?

Антоніна. Ні, він сьогодні ввечері зайнятий. Іде до одного колеги. Читатиме один письменник свою нову річ.

Орися. Хто саме, не знаєте?

Антоніна. Мілевич.

Орися. Фе! Не люблю його. Кислий. Побачить козявку і з кисло-трагічним виглядом філософствує: «А що сіє за кузка?» Не люблю. Ну, швидше! Я майже готова.

Антоніна (*винувато-нерішуче*). Знаєте що, Орисю? Я таки, здається, не піду сьогодні...

Орися (*прудко обертається, обурено*). Фу ти, яка ж ви! Знов?

Антоніна. Ну, їй-богу, голубонько, я боюсь. Мені самій страшенно хочеться послухати. Вісім місяців не бути у театрі. Ви подумайте: вісім місяців!

Орися. Ну, розуміється. Значить, треба йти! Не дурійте, ходім. Паша чудово справиться з вашим скарбом дорогим.

Паша (*не обертаючись*). А буде кричать — за ноги її об стінку.

Антоніна (*рішуче*). Ні, я не піду! (*Скидає рукавички*). Не можу. Боюсь.

Орися. Та чого ж ви боїтесь, квочка ви?! Ну, чого? Ну?

Антоніна. Я не знаю... Мені здається... Я цілий день сьогодні якось почиваю щось таке... Не сердьтесь, Орисю,

мені так неприємно... І він сьогодні багато плакав... (*Нахиляється, слухає*).

Паша (*грубувато*). Спить, спить. Під музику.

Антонина (*захоплено, повертається до Ориси*). А музику як любить! Ви помітили?

Орися (*регочче*). Кожного дня вона мене питає, чи помітила! Сама йому навіть граю щодня... Ні, ви квочка! (*Повертається до дзеркала*). Одягайте ваші рукавички, і ходім! Паша йому гратиме, він буде спати, нам будуть грати, і ми будем спати. Гайда!

Антонина. Коли ж я боюсь... Паша така до дітей холодна...

Паша. З'їм його!

Антонина. Ні, ви, Пашуню, голубонько, уже той... Ви не сердьтесь, але ви... таки не любите дітей. Я вас дуже прошу, як заплаче, то он там молоко. Він завжди єсть о десятій годині. Тільки, глядіть, голубонько, соску промийте перед.

Паша. Та добре, добре... От нещастя! Наплодять всяких цуценят і дріжать над ними. Терпіть не можу пискунів. Ну, ну, не вб'ю його. Ідіть.

Орися. Пашо! Ви б хоч помовчали! Ну, Тосю, їй-богу, ми спізнимось. Ходім!

Антонина (*нахиляється й цілує дитину. Слухає. Підводиться*). Спить... Може, він, справді, спатиме. Тільки ж ви, Пашо, нікуди не підете?

Паша. Ну, як тільки ви підете, моментально схоплю хустку й побіжу гулять.

Антонина. Ні, Пашуню, ради бога, не покидайте ні на хвилину. Ні на одну хвилину. Що б там не було! Дайте слово!

Паша. Ну, й чудна ж ви...

Антонина. Ні, ви дайте слово!

Орися (*нетерпляче*). Тю! Та дайте їй слово, Пашо!

Паша. Ну, нате, нате вам слово. Нікуди й нізащо не піду. Ідіть.

Орися (*до Бурчака*). От вам «світове питання», дивіться й мотайте на вуса. Як женитесь, то жінка вас цепом прикує до колиски.

Бурчак (*який зворушене й приязно весь час слідкував за Антониною. Зітхнувши*). Ні, що ж... Я розумію...

Антонина знов нахиляється до колиски.

Паша (*до неї*). Ще ж таки...

Орися (*до Бурчака, не перериваючи розмови*). Ви хотіли б мати дитину? Да?

Бурчак (*хвилюється, скидає окуляри*). Як від кого...

Орися (*пильно дивиться на його й, гидливо скрививши губи, мовчки круто одвертається*). Ну, ходім!

Бурчак одягає окуляри й несміло дивиться на неї.

Паша (*до Антонини*). Та годі вам! Ви розбудите його! Антонина (*підвідячись, тривожно*). Щось він дихає часто... І жар, здається, невеличкий...

Орися (*з досадою*). Ну, слухайте, Тосю, це вже смішно нарешті!

Антонина (*серйозно, незадоволено*). Не можу ж я! У дитини, може, справді щось... а ви так легко... (*Нахиляється*).

Орися стискує плечима.

Бурчак. А може, дійсно, дитина... не дуже... той...

Орися. Мовчіть хоч ви там! Ще собі... «Дитина, дитина!» Ви його зробите таким мамієм, що ні к бісу не буде годний.

Антонина. Ви говорите так, що не знаєте, що то дитина...

Орися. А! Не знаю... І знатъ тут нема чого. Бачу тільки, що так не можна виховувати. Так дріжати, мліти над ним... Ви йому дихнути вільно не даете... Одягайте рукавички, ходім! Або зоставайтесь, ми самі підем. Ну?

Бурчак. І Кривенко так любить... дитину? (*Прокашлюється. Всі дивляться на його. Він, видно, почуває себе ніяково*).

Антонина (*холодно, насторожено*). Да, розуміється... А що таке?

Бурчак. Я так... Батьки, звичайно, не так дуже... той...

Антонина (*м'ягче*). О, певно! Але Василь Маркович дуже любить... Правда, він всього раза два бачив його. Війжджав він... Він взагалі страшно любить дітей. Завжди, бувало, коли гуляємо, ловить дітей на улиці і цілує... А пам'ятаєте, Пашо, як він хвилювався, коли дивився перший раз на Василька? Лице таке бліде, чудне і ніжне разом з тим.. Як він комічно держав його на руках! (*До Бурчака*). Ви знаєте, йому тільки два місяці, а він уже посміхається...

Бурчак (*дуже уважно слухає. Серйозно*). Хто? (*Всі регочуть*).

Орися. Василь Маркович Кривенко! Знаєте тепер?

Бурчак (*змішано, усміхається*). Да, це я спітав...

Паша. Тихо, ви! Дитину розбудите.

Антонина стурбовано знову нахиляється до колиски.

Орися. Знов! Ну, Тосю, я йду! Це — неможливо. Глядіть, переїду од вас, уже не підете.

Бурчак. Ви переїжджаєте звідси?

Орися. Да, мені не дуже приємно слухать цього пискуна. Я в цім творі участі не брала...

Антонина (засоромившись). Ну, Ори-и-сю!..

Орися. Ха-ха-ха! Світове питання теж сконфузилося! А знаєте, Тосю, я таки, здається, звідси виїду прямо на Північний полюс!

Антонина (неймовірно). Та що ви! Яким робом?

Орися. Верно! Пам'ятаєте, я вам казала, що познайомилася з міліонером?

Антонина. Ну?

Орися. Мордоворот, анафема одчаянний і не сяє молодістю... Ну, та наплювати! Так от, покорила його серце і кишеню... У Семенових стрічаємося. Покою не дає: люблю, каже, «до потери сознания и состояния». А я візьми та й скажи їому раз — буду, мов, вашою на Північнім полюсі, там, де не ступала ще ні одна нога людини. І, уявіть: такий ідіот, в самий серйозний спосіб пропонує організувати експедицію на Північний полюс!

Антонина. Та що ви кажете?!

Орися. Й-богу!

Антонина. Ну, а ви ж що їому на це?

Орися. Нічого. Почекайте, мовляв, трошки, подумаю і скажу. Мені тут треба ще дещо вияснити. Коли ні... й-богу, йду! Чорт з ним, хай бере мене там, де не ступала ще людська нога. Принаймні оригінально... Експедиція буде зватись моїм іменем. «Експедиція Ірини Вербівської». От вам! Світове питання, ви за хіміка з нами. Добре?

Бурчак (понуро). Ні, я тут останусь...

Орися (зиркає на Антонину. Обидві усміхаються). Да! Й-богу, поїду!

Антонина. Але ж загинути можна, Орисю...

Орися. От біда! А хіба краще загинуть тут од якої-небудь холери? Принаймні користь якась буде від моєї смерті вашій людськості... А мені любопитно... Ну, до цього ще далеко. Тут якби вибралась у театр... Вам, Тосю, це важче, ніж мені на Північний полюс. Ну, ходім. Розрішаю вам ще раз поцілувати ваш скарб, і ходім.

Антонина (нахиляється, цілує і одходить). Ходім.

Орися. Слава богу. Бувайте, Пашо. Бережіть твір художника і не скучайте. Світове питання откриває шестіві! Марш вперед. (Штовхає Бурчака і йде за ним).

Антонина (до Паши). Так о десятій годині, голубонько... Ох, у його, здається, одіяльце сповзло... (Біжить до

колиски, поправляє). Зараз, зараз... (Наганяє Орисю). До побачення, Пашо!

Паша. З богом!

Всі троє виходять.

Паша (сама. Ще трохи грає, потім затихає і слухає. Встає, нахиляється над колискою і дивиться на дитину. Обережно бере на руки, шепоче). Серце мое манюсіньке. (Жагуче цілує, пригортає, знову цілує). Дитина пискає. Вона заспокоююче качає на руках її, але писк побільшується. Хапливо укладає в колиску, промовляючи). Ша, ша, любий! Тихо, мое хороше. Я загра-а-ю, загра-а-ю тобі. Ти любиш музику, любиш? О, Василько любить музику... Я Васюніку заграю, а він спатиме, малюсінький, спатиме, хороший. (Поклавши, підсуває колиску до піаніно і, схилившись над нею, грає і тихо співає).

Місяць яснесенький
промінь тихесенький
кинув до нас,
спи ж ти, малесенький,
пізній бо час.

Любо ти спатимеш,
поки не знатимеш,
що та печаль;
хутко прийматимеш
лиху та жаль.

Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...

Леле, дитинонько!
Жить — слози лить.
Сором хилитися,
долі коритися!

Час твій прийде
з долею битися,
сон пропаде.

Місяць яснесенький
промінь тихесенький
кинув до нас...

Спи ж ти, малесенький,
поки є час! ²

Стукають. Входить Кривенко.

Паша (робить їому знак іти тихіше). Тш! Спить...
Кривенко (тихо). А де ж Антонина? (Підходить до колиски і зазирає). Драстуйте.

Паша. Хіба ви не знаєте? Пішла ж з Орисею і Бурчаком у театр. А ви з холоду? Забирайтесь. Ідіть до груби, нагрійтесь, тоді підходьте.

Кривенко (на шпиньках підходить до стіни, в якій груба, роздягається і гріється). А холодно сьогодні. Вітер.

Паша. Да, страшений вітер. А ви ж збирались на вечір, слухати Мілевича?

Кривенко. Не вийшов вечір. Автор не скінчив ще... Так Антонина таки пішла? Як же це вона заставила дитину? Це дивно...

Паша. А що ж, її сидіти, як прив'язаній? І так ще ні разу не виходила. Вас би засадить... глядіть цього пискуна...

Кривенко (мовить. Очі його напружені, чудно зупиняються то на колисці, то на Паші. Одходить від груби). Вже, здається, зігрівся... А він усе під музику засинає?

Паша (буркає). Художественна натура.

Кривенко. А плаче все так же багато?

Паша. Є-єсть!

Кривенко. Хворий, мабуть?

Паша. Чого там хворий? І ви, коли були таким, то кричали, напевно, не менше...

Кривенко (нахиляючись над колискою). Взять не можна?

Паша. Боже вас борони! Розбудите, тоді самі заколисуйте. Краще не чіпайте...

Кривенко. Ну, не можна, так не можна.. (Ходить по хаті, чудно поглядаючи на Пашу, розстібає й застібає піджак, на лиці заховане хвилювання й боротьба. Зупиняється). Слухайте, Пашо, не знаєте, чи нема чого попоїсти у Антонини? Не вечеряв, а йти не хочеться...

Паша. Здається, нема... Ну, нема. Вони самі нашвидку щось їли. Купити можна...

Кривенко (глухо). Іти не хочеться...

Паша. Я б могла сходить вам, та Антонина строго наказала не одходить від колиски ні на хвилину.

Кривенко. Ну, спасибі. Я як-небудь...

Паша. А то, хочете, піду?.. А ви посидите коло його...

Кривенко (раптом злякавши). Ну, ні, спасибі. Навіщо? Я вам дуже дякую...

Паша. Та ви чого злякалися? Боїтесь, що плакати буде? Ач, ніжний який! Привикайте...

Кривенко (натягнуто посміхаючись). Да, не люблю дитячого писку. Головне, не знаю, що з ним робить, як підійти...

Паша. Головою об стінку. Не знаєте?

Кривенко (ходить). Занадто радикально. (Знов підходить до колиски. Нахиляється і дивиться).

Паша. Хоч дивіться, хоч ні, а весь у тата. Ну, справді, здоровово похожий на вас...

Кривенко. Ну, от ще! Яка там схожість в півтора місяці?

Паша. А от така, що зразу видно, що ваш син. Здорове хлопчя! Антонина певна, що дуже розумний буде...

Кривенко (одхиляється. Ходить). Да... (Тре лоба). Ну, видно, я піду собі додому та ляжу спать. Приду завтра... Ну, серйозно, хіба таки помітна схожість?

Паша. Просто як дві туфлі з одної кінки. Серйозно, схожий... Особливо нижня частина лица. Вся ваша...

Кривенко. Хм! (Неспокійноходить по хаті. Підходить до свого пальта, бере в руки і задумується).

Паша. Ви вже йдете? А послухати, як плаче, не хочете? Він уміє...

Кривенко (рішуче одкладає набік пальто). Ну, посиджу ще. Вдома скучно... Тільки от їсти хочеться...

Паша (грубувато, ласково). Ех, ви! Мнеться... Сказав би прямо: так і так, мовляв, Пашко, хочу з сином сам побути... Ну, говоріть: чого вам купити? Шинки, ковбаси, сиру?

Кривенко (тихо, приглушене). Так ви хочете піти?

Паша. Господи! Тон який... Ну, чого вам купити?

Кривенко. Чого?.. (Понуро задумується).

Паша. Господи! От питання, подумаєш, життя чи смерті.

Кривенко (швидко зиркає на неї. Поспішно). Все одно, все одно, чого-небудь... Шинки, сиру, все одно. Тільки це, напевно, вам довго прийдеться ходить? Мені ніяково, що я вас заставляю...

Паша. Ну, що там! Десять хвилин, не більше.

Кривенко (не дивлячись на неї). Хіба? Не більше?

Паша (лукаво). Можу для вас і більше... (Ласково дивиться на його). Ну, так купити сиру чи шинки? Скоро!

Кривенко. Все одно. Ну, купіть шинки...

Паша. Ех ви! Дайте вашу лапу. Я про вас була гіршої думки...

Кривенко (нахмурюється, але руку подає. З чудною усмішкою). А тепер крашої?

Паша. Ви — таки батько. Ну, йша! Пашка сказала і йде по шинку. До побачення. Як буде плакати, тихенько грайте. (Повертається й хутко виходить).

Кривенко якийсь мент ходить, потім зупиняється й прислухається. Зиркає на колиску і починає швидко ходить по хаті, застібає й розстібає піджак, пригладжує чуб, на мент зупиняється і знов ще швидше ходить. Раптом рішуче зупиняється, глибоко зіткає і підходить до колиски. Нахи-

ляється її обережно виймає дитину. Довго, з мукою, дивиться на неї, помалу пригортає і ніжно, не одриваючись цілу. Болісно покрутівши головою, знову кладе її назад і суворо, понуро, обпершись ліктами на колиску, задумується. Вмить встає, стріпнує головою, озирається і поспішно підічує колиску до вікна. Губи йому тісно стулени, очі напружено гострі. Одчиняє вікно. В хату вривається вітер і піднімає дорого завіси. Кривенко бере дитину, ще раз пригортає, жагуче цілу, щось шепоче і хапливо розмотує пелюшки. Дитина злегка попискує. Ще хапливіше розмотує і, оголивши, виставляє дитину на вітер в вікно. Дитина починає плакати дедалі голосніше і переходить в болісний вереск. Кривенко часто озирається на двері, виглядає в вікно. Закусивши губу з виразом суворої муки, не рушиться. Дитина закочується, чути, задихається. Вітер рве завіси і надимає їх. Дитина вмить змовкає. Кривенко злякано, поспішно отягає її з вікна і нахиляється. Розтеряно озирається. Нахиляється знов. Слухає. На лиці помітно полегкість. Швидко зачіняє вікно, підвізить колиску знов до піаніно і хапливо пелене дитину. Часто прислухується до неї. Скінчивши, помалу сідає на стілець перед піаніно, обхоплює руками голову і ставить лікті на клавіші. Від цього піаніно нескладно звучить. Чути вітер за вікном.

Вмить двері одчиняються, поспішно входить Антонина.

Антонина (зобачивши Кривенка, що раптово підвівся, стурбовано шукає очима по хаті і злякано говорить). А де ж Паша?

Кривенко (мертво). Пішла мені купити, шинки...

Антонина. Як же вона покинула дитину? Я ж прохала її... (З легким підозрінням дивиться на його). Ти сам був тут?

Кривенко. Як бачиш.

Антонина (вдивляється у його). Та чого ти такий? Що з тобою? Блідий, страшний... Ти здоровий?

Кривенко. Ні, щось погано себе почую...

Антонина. Простудився? Але ж яка Паша свиня! Я ж прохала її... (Хапливо скідає капелюх, пальто, рукавички, кідає все на стілець і біжить до груби. Гріється). Дитина спала добре?

Кривенко. Добре.

Антонина. Не плакала?

Кривенко. Ні.

Антонина. Не пішла таки їй сьогодні я в театр. Так чогось мені страшно, тоскно стало на улиці, що я покинула їх коло самого театру і побігла назад. А ти ж чого не на ве-чорі?

Кривенко. Так. Мілевич не скінчив ще... (Тре лоба). Ну, знаєш, я, мабуть, піду... Щось морозить мене. Мабуть, застудився десь...

Антонина (тривожно). Може, зварить тобі чаю з малиною? Це хутко. Ти підожди трохи, я зроблю тобі... (Підходить до його). Бідний! Справді, Васю, не ходи... Вітер такий... Ще більше застудишся. Вигляд у тебе зовсім поганий... Жар є? (Хоче попробувати рукою лоб його).

Кривенко (ухиляється). Ах, та нічого серйозного.

Антонина. Ну, як же нічого серйозного? Видно ж. Неодмінно треба тобі чаю з малиною. Я це зараз... Одну хвильку. (Нашвидку підбігає до колиски, зазирає і біжує до себе в кімнату).

Кривенко напружену, неспокійно слідкує за нею. Як тільки вона виходить з кімнати, теж підходить до колиски і прислухається. Одхиляється. Важко, хвилюючись ходить.

Антонина (прудко входить, несучи в руці дитячу сорочечку. З несмілим, радісним захватом) Васю! Подивись...

Кривенко (дивиться). Ну?

Антонина. Ех, ти! Ти подивись, яка вона велика! Це прямо дивно, що у двохмісячної крихтоночки така велика сорочечка. Це прямо велетень якийсь буде. Тобі неприємно?

Кривенко. Ні, чого ж?..

Антонина. Але ти так чудно якось... (Раптом). Скажи, Васю... Тільки правду... Скажи: ти вже привик до його хоч трохи? Хоч трошки любиш? Скажи!

Кривенко (з мукою). Ах, Тосю, ти завжди в такий час питаєш... (Вмить злісно, болісно кричить). Люблю!! Чуеш, люблю! Задоволена?.. (Антонина вражено дивиться на його). Він зразу хмуро заспокоюється). Вибачай. Я хворий... Піду я...

Антонина (тихо). Чудний ти... (Іде до колиски, обертаючись). А як він музику любить! Не знаю, що буду робити, коли виїде Орися і забере піаніно... (Нахиляється над дитиною і враз вся одкидається назад). Господи! Що з дитиною?! Вона вся горить! (Нахиляється). Хріпити як! Боже мій!.. Вона вся розмотана. Хто чіпав її?.. Весь горить!.. (Зразу повертається до Кривенка). Що ти зробив їйому?!! Що ти зробив?! Говори! (Наступає на його).

Кривенко. Заспокойся, ніхто їйому нічого не робив.

Антонина. Брешеш! Ти отруїв її! Господи! (Кідається знов до дитини). Вона без пам'яті... Васильку, Васильку, крихтоночко моя малюсінька! Що тобі пороблено? Що пороблено тобі, дитиночко ти єдина?.. Хріпити... (Кідається до Кривенка). Що ти зробив їйому, страховище ти, говори заряд! Говори, а то я тебе вб'ю тут!.. (Дико шукає очима по хаті). Заріжу, задушу!.. Господи! (В одчаю хапає себе за голову).

Кривенко (мертво). Говорю тобі, нічого їй не робив... Застудився прямо, мабуть...

Антонина. Застудився? Брешеш! Ти отруїв їйого! Отруїв! Ти навмисне вислав Пашу... От чого ти хворий... О, звірюко! Безумець! Я поліцію покличу!.. (Хоче бігти до дверей).

Кривенко (хапає її за руку, суворо). Схаменись, що ти робиш! Ніякої отрути не було тут!

Антонина. А що було? Що? Говори!

Кривенко. Нічого! Безумна жінко ти! Застудилась дитина. І замість поліції лікаря поклич. Прощай. (Хоче йти).

Антонина (хапаючись за його). Ні, ти не підеш! Ти не підеш! Тепер ніякий лікар не поможе — ти отруїв її!

Кривенко (зупиняючись, дивиться їй в лиці). Слухай, Антонино, пустий не роби безумств. Пощли за лікарем, кажу. Пусти, я піду.

Антонина (хрипло). Ти не підеш!

Кривенко. Ти хочеш, щоб я насильно пішов?

Антонина. Я кричать буду!

Входить Паша з пакунком в руці. Здивовано зупиняється.

Антонина (кидаючись до неї). Що ви зробили з дитиною?! Навіщо ви покинули його?!

Паша (злякано). Що таке?

Антонина (в дикій розпуці). Що? Підіть, подивіться, вона горить вся, лежить без пам'яті! Її отруено!.. Ось він, це страховище, батько, отруїв її!.. О!! Я збожеволію, я уб'ю себе, я... Господи! (Ридає).

Паша (біжить до колиски). Та що таке? Дитина була зовсім здорова...

Антонина (схоплюється, біжить за нею й сильно одніхає її од колиски). Куди! Застудить хочете ще? Не сміте! Убивці!.. Убили... О! (Ридає. Знов до Кривенка, лято). Що ти, проклятий, зробив її?!

Кривенко (рішуче прямує до своєї одяжі. Одягаючись). Нічого. Пашо, біжть краще за лікарем. Не можна гаятъ часу.

Паша. Правда. Я зараз, зараз! (Розтеряно й хапливо біжить з хати).

Кривенко. Прощай, Тосю. Завтра прийду. (Виходить).

Антонина припавши до колиски, в розпуці ридає і б'ється головою об край її.

Картина 2

Там же.

Двері в кімнату Антонини розчинені. В ній видно край колиски і постаті

Антонини та Орисі, які клопотливо миготять.

В Орисиній кімнаті біля столу сидить Кривенко. Руки скрещені на грудях, лице мертвом'яне, губи тісно стулені.

Долі валяється бавовна, мокрі ганчірки, на столі й стільцях пляшечки від лікарств, на піаніно лежить рушник. Посеред хати таз з водою. Чути хапливу, одрівчасту розмову Антонини, Бурчака й Орисі. З дверей в сіні хутко входить Паша, несучи в руках щось загорнуте в біле.

Кривенко (помалу повертуючи до неї голову). Паша, я вас питаю, як йому?

Паша, мов не чуючи, злісно задирає голову догори і, не обертаючись до його, проходить в Антонинину кімнату.

Кривенко якийсь мент дивиться їй вслід і знову непорушно сидить, мертвом'яне, дивлячись перед собою.

Шамотня побільшується. Чути голос Орисі і ніби навздогін слово «моментально»! В цей же мент швидко виходить звідти Бурчак і йде в сіні.

Кривенко (глухо до його). Йому гірше?

Бурчак, не одповідаючи, з ніяковістю нахиляє голову і поспішно виходить. Кривенко довго дивиться вслід йому, потім глибоко зітхає і закусює губу. Вбігає Орися, бере з підлоги таз і, не глянувши на Кривенка, біжить назад.

Назустріч їй вибігає з рушником у руках Паша і пробігає в сіні. З сіней з пляшками в обох руках прудко входить Бурчак.

Кривенко (до його). Слухайте, я вас питаю, гірше йому?

Бурчак (зразу зупиняється, очевидно, приготовувавшись до цього, і з напруженою рішучістю говорить). Добродію! Я вас прошу не звертатись до мене. З людьми, які недостойні носить ім'я порядної людини, я... не можу...

Кривенко (скажено схоплюючись, підбігає до його, хапає за глотку і, струсивши ним, кричить). Я тебе питаю, слизняк ти поганий, як моєму синові! Чуєш ти?! Говори: лучче, гірше?

Бурчак (злісно викручуючись). Пустіть! Я з вами...

Кривенко. Говори, бо задушу, як собаку! (Струсює).

Бурчак. Йому гірше... Пустіть, бо я...

Кривенко (пихаючи його). Марш! (Оходить і сідає знову за стіл).

Бурчак. Ми з вами про це ще побалакаємо! Негодяй!.. (Поспішно іде в Антонинину кімнату).

Орися (вбігаючи). Що за галас тут?

Кривенко (апатично, в'яло). Я питав, як моєму синові, а Бурчак одповідав...

Орися (з закоченими рукавами, недбала зачіска, комір кофточки одстіблений, вся пашить енергією і завзятістю). А вам цікаво? Да? Ну, так знайте, що лучче йому! Чуєте? Вашому синові лучче і він буде жити! Він буде жити! Заспокойілось ваше батьківське серце? Я вам ручаюсь, що він буде

і, натикнувшись на Кривенка, розтеряно, жалко говорить:

— Помирає! Задихається...

Біжить в Антонинину кімнату.

Кривенко робить кілька кроків і зупиняється. Важко дихаючи, слухає.
Гомін в кімнаті Антонини стає голосніший.

Паша й Орися (*обережно виштовхують Антонину в Орисину кімнату*). Не можна... Посидьте тут. Посидьте...

Антонина слухняно, як автомат, іде і, видно, несвідома в своїх вчинках. Підходить до Кривенка і, помітивши щось на рукаві у його, машинально чистить. Потім обходить круг столу і йде назад у свою кімнату.

Кривенко пильно й тривожно дивиться їй вслід. Раптом чується повний одчай і болю крик Антонини.

Кривенко здригається, міцно охоплює руками спинку стільця і весь напружене завмирає.

Крик Антонини, змішаний з риданням, не вгаває. Входять лікар і Орися.

Лікар (*розводячи руками*). Моя поміч не потрібна їй. Дайте їй крапель, укладіть в ліжко... Хай всі повиходять і хтось один зостанеться з нею. Це все... Що ж зробиш? Горе. Наука — не бог. Вона — людина молода ще, перенесе... Було б хоч раніше послать за мною... Сюди, здається?.. Ідіть до неї, я сам знайду вихід... Прощайте. (*Виходить*).

Орися (*помалу повертається назад, зупиняється проти Кривенка і злобно, стомлено говорить*). Торжествуйте: ваша взяла. Помер. (*Повертається і йде в кімнату Антонини*).

Кривенко проводить рукою по лиці і глибоко зітхне. Раптом в кімнаті Антонини чується шамотня, крики Антонини і голоси Орисі і Паші:

— Пустіть! Ви не маєте права! Пустіть, я вам кажу!
— Тосю, рідна! Не треба... Заспокойтесь!

Антонина. Пустіть, я хочу показати юому!

Голоси Орисі і Паші. Тосю! Це — безумство...
Не треба...

Антонина (*ще з більшим одчаем і силою розпуки*).
Пустіть! Геть к чорту!! Тікайте!

Шамотня побільшується — видно, не пускають. Але Антонина виривається і вбігає в Орисину кімнату. На руках у неї труп дитини, посинілий, задубілий. Очі дико блищають, волосся розрівнюється. Підбігає до столу і з силою кладе на стіл перед Кривенком. Кричить:

— На! Добивсь! Любуйся! Любуйся, убивце!..

Кривенко кам'яно стоїть і мовчки зиркає на труп. Проводить рукою по лобі, і рука дуже дрижить.

Орися (*беручи Антонину за руку*). Тосю! Пожалійте себе! Хоч трохи заспокойтесь... Життя велике... Попереду...

Антонина. О, я тепер спокійна! Нема «тemento» уже! (*До Кривенка*). Нема? Правда? Дивись! Дивись же!..

Кривенко раптом помалу підходить до столу, нахиляється до дитини, цілує, підводиться і, не глянувши ні на кого, мовчки, злегка згорбившись, важко й не поспішаючи виходить.

Антонина з риданням падає на трупик, припадає до його і в одчаю водить головою вправо і вліво.

Всі стоять прибиті, стомлені, понурі.

Завіса